

Az albán kérdés etnikai és politikai földrajzi háttere

KOCSIS KÁROLY¹

Abstract

The ethnic and political geographical background of the Albanian questions

This article deals with the ethnic and political roots of the Albanian question, i.e. with the spatial and temporal dynamics of the ethnic area and of the Albanian state, and with the analysis of the relationship between the nation and its geographical environment. Some differences between the issues concerning the Albanian and Hungarian ethnic minorities are referred to.

Considered as descendants of the ancient Illyrians, the Albanians had subsequently been Romanised, then intermixed with Southern Slavs; the core area of their ethnogenesis can be placed to North Albania. The majority of Albanian tribes had been converted to Eastern Orthodoxy and the first significant ethnic expansion was directed southward during the 11th–14th centuries to areas what now is Greece, in the form of organised colonisation. As a result of the Turkish occupation the escaping Albanians formed large diaspora in South Italy and Sicily in the 15th century. After suppressed uprisings and armed resistance, with the flight of Southern Slavs, conversion of most of the Albanians to Moslem faith and an organised colonisation within the Ottoman Empire a considerable northward and northeastward expansion of the ethnic area of the Albanians had taken place, primarily at the expense of the Slavic population between the 18th–20th centuries.

Attempts to unify the Albanians having spread over a large ethnic area failed successively and after the Balkan wars ending with the collapse of the Turkish Empire in Europe, a mere 55 per cent of the Albanians lived in the newly (1913) formed independent state of Albania. Albanians living in Italy and Greece and having the same religion (Roman Catholic and Orthodox) as the majority nation have been nearly assimilated by now. A great number of Albanians of Islamic confession and accordingly of a very high natural increase occurring on the territory of former Yugoslavia had become a problem minority for Serbia, Macedonia and Montenegro in general and in Kosovo (where they have formed a majority) in particular. Along with the laws of Islam, the population policy of the communist Tito era also contributed to their growth which had shown the maximum dynamics in the Carpatho-Balkan region between 1931 and 1991 (*Table 5*). This demographic vitality, plus an almost uninterrupted struggle of the Albanians for their independence and national unity has been the reason why the Albanian question could be 'internationalised' both in the early and in the late 20th century more efficiently than the issue of the more 'civilised', peaceful and gradually aging Hungarian ethnic minorities.

Bevezetés

A 20. sz. elején az európai soknemzetiségű birodalmak romjain létrejött, sokszor kívülről összetakolt „nemzetállamok” határai a mindenkori nagyhatalmi erőviszonyok, a győztes szövetségi rendszerek érdekei szerint alakultak. Ennek megfelelően a népszavazás elvét túlnyomórészt mereven elutasítva az új államhatárokat sem Kelet-Közép-Európában, sem pedig a Balkánon nem az etnikai

¹ MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

határok, kontaktzónák mentén (közelében), hanem a győztesek stratégiai, gazdasági, etnikai érdekei és az általuk elképzelt történelmi jog alapján vonták meg. Így jött létre a balkáni háborúkat követően 1913-ban az albán, és az első világháború után, 1920-ban a magyar államterületnek az etnikai terükhöz viszonyított, rendkívüli mértékű zsugorításával az albán és a magyar kérdés, amely a 20. sz.-ban a Kárpát–Balkán régió egyik legsúlyosabb etnikai alapú nemzetközi konfliktusforrásává vált. 1913-ban a régió albánjainak 45%-a, 1920-ban magyarjainak harmada került kisebbségi sorba, és vált szülőföldjük (Koszovó, Nyugat-Makedónia, Epirosz; Erdély, Felvidék, Délvidék) azóta ideiglenes (1938–1944) határtologatások, tömeges kényszermigrációk, etnikai tisztogatások helyszínévé.

Az elmúlt évtizedben az európai volt szocialista országokban lezajlott rendszerváltás, multiethnikus, szocialista szövetségi államok széthullása, a több mint négy évtizedig lappangó (elnyomott) etnikai konfliktusok elemi erővel történt fellángolása, háborúk, fegyveres konfliktusok kitörése következtében napjainkban az albán (2,2 milliós) és a magyar (2,7 milliós) kisebbség ügye, „kérdése” ismét a nemzetközi politika érdeklődésének homlokterébe került.

Jelen írásunkban az albán kérdés etnikai és politikai földrajzi gyökereinek feltáráshoz, az albán település- és államterület tér-időbeli dinamikájának, az etnikum és a földrajzi környezet kapcsolatának bemutatásához szeretnénk adalékokat nyújtani. Ugyanakkor esetenként utalni kívánunk az albán és a magyar kérdés között tapasztalható etnikai földrajzi különbségekre is.

A kezdetektől Szkander bég haláláig (1468)

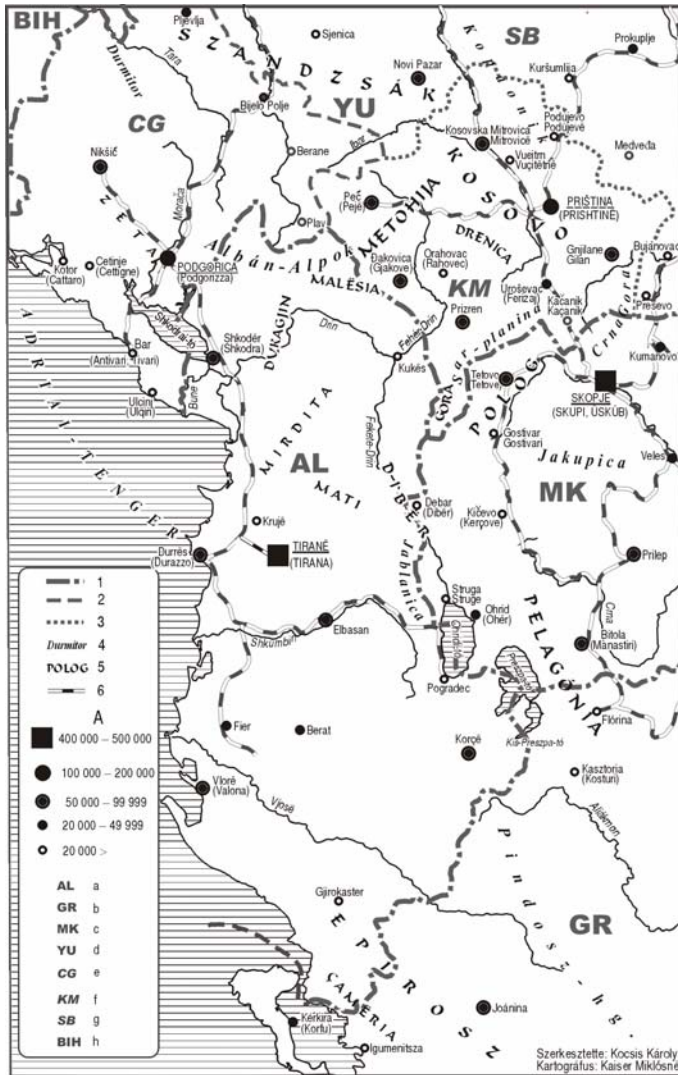
Az indoeurópai népek családjához tartozó, napjainkban közel 6 milliós balkáni albánok 55%-a él a 28 748 km² kiterjedésű Albán Köztársaság területén (*I. ábra*). A sajátos antropológiai jellegzetességekkel² rendelkező nemzet Európa egyik legősibb „emberkövületének” számít (KISZELY I. 1979). Az albánok Tiszájának számító Shkumbin folyó nemzetüket két fő néprajzi csoportra osztja, az attól É-ra lévő, főként muzulmán és katolikus *gegekre*, és a D-en élő, elsősorban muzulmán és ortodox felekezetű *toszkokra*.

Az antropológiailag ősi, erőteljes embercsoport leszármazottainak, inkább konzervatívnak tekinthető *gegek* körében egészen a legutóbbi időig megfigyelhető volt apai ágon leszármazott (patrilinéaris) törzsi rendszerük³. Az endogámia káros következményeinek kiküszöbölésére szigorú exogámia jellemzi ezen törzseket, ahol a bajrákok közötti házasságot kifejezetten tiltják. A toszkok etnikailag lényegesen kevertebbek, a közös ortodox egyház miatt a görög kultúra irányába különösen nyitottak, nyíltabbak, életvidámabbak, újításra hajlók és ezért a nemzet története során a *gegek*hez képest mindig nagyobb mértékben vándoroltak ki, próbáltak szerencsét külföldön (CZIRBUSZ G. 1915; KISZELY I. 1975). Az 1908 óta latin betűket használó, heterogén etimológiai összetételű albán nyelv (skip)⁴ híven tükrözi az etnikum genesisét és interethnikus kapcsolatainak múltját.

² Magas termet, igen rövid fej (hyperbrachykephal), hosszú arc, egyenes, keskeny orr, sötét színekkel stb. Mindezek „könnyed mozgással, rugalmas járással és férfias magatartással együttesen bárdolatlan viselkedésű Apollókat juttattak” egyik nagy geográfus elődünk, CZIRBUSZ GÉZA eszébe (CZIRBUSZ G. 1915).

³ Az albán törzsi tagolódás hierarchiája: törzs → *bajrák* → *fisz*.

⁴ A MEYER, G. (1891) által vizsgált 5140 albán szótó 7,8%-a illír, 10,5%-a szláv, 42,4%-a román (vlah) és újlatin, 16,3%-a újgörög és 23%-a török eredetű. 1909–1945 között a *geg* volt, 1945 óta a toszk dialektus számít a hivatalos albán nyelv alapjául.

1. ábra. Albánia és szomszédságának térképe. – 1 = államhatár; 2 = tagköztársaság határa; 3 = tartományhatár; 4 = domborzati név; 5 = történelmi tájnév; 6 = vasútvonat; A = települések lakosságszám kategóriák szerint; AL = Albánia; GR = Görögország; MK = Macedónia (Makedónia); YU = Jugoszlávia; CG = Crna Gora (Montenegro); KM = Kosovo–Metohija (Koszovo); SB = Szerbia; BIH = Bosznia–Hercegovina

Map of Albania and its surroundings.– 1 = state boundary; 2 = boundary of member republic (Yugoslavia); 3 = boundary of Yugoslavian province; 4 = name of relief feature; 5 = name of historical region; 6 = railway; 7 = settlement categories by size; AL = Albania; GR = Greece; MK = Macedonia; YU = Yugoslavia; CG = Crna Gora (Montenegro); KM = Kosovo–Metohia (Kosovo); SB = Serbia; BIH = Bosnia and Herzegovina

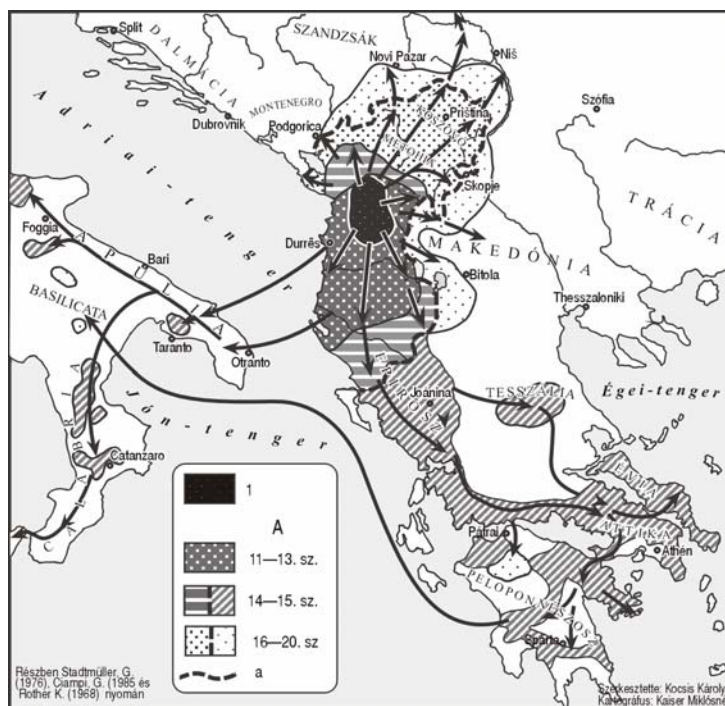
Az albánok – a nemzetközi történettudomány képviselői többségének véleményével megegyezően – az ókori illírek leszármazottainak tartják magukat. A D-i illír törzsek egyes részei a makedónok, trákok majd a rómaiak⁵ támadásai elől egyre inkább a mai észak-albán hegyvidékre húzódtak vissza, míg a többiek, a síkvidékeken, medencékben élők romanizálódtak. A Kr. u. 4. sz.-ban a Durrës (Dyrrachium) – Szkopje (Scupi) – Szófia (Serdica) vonal mentén egymásnak feszülő latin és görög nyelvterület között, a Fekete-Drin (Drini i Zi) folyó környéki, 1500–2700 m magas hegyvidék (Mirdita, Mati régiók, [Sár-hg.-Šar planina]), mint a hajdani illír törzsek refugium területe képezte az albán etnogenezis ősi magterületét (ÇEBEJ, E. 1976; STADTMÜLLER, G. 1976).

A Kelet-Római (később Bizánci) Birodalom területére főként a 6. sz.-ban behatolt szlávok migrációs hullámai az albánokat a Drin és Fekete-Drin közötti hegyvidékre, a romanizált népeiséget Dalmáciába és közülük a mai románok, vlahok, aromunok pásztorokodó életmódú, nomád őseit a balkáni hegyvidékekre (pl. Dinaridák, Balkán, Rila, Rodope, Pindosz), a görög nyelvűeket pedig a mai görög, török, bolgár tengerpart vidékére szorították vissza. Az első évezred végén az albán etnikai tér a mai albán állam területének É-i negyedére (főként a Mirdita és Mati régiókra) terjedt ki (2. ábra). Ez időszakban a mai Albánia É-i peremén, középső és D-i részén szlávok laktak, akik a mai Makedónia Ny-i területein és Koszovóban erősen keveredtek a román (vlah) népeiséggel, és akik erről a területről kiindulva a 11–12. sz.-ban egyre távolabb kalandoztak nyájaikkal szláv etnikai környezetben Ny-on a Dinaridák, D-en a Pindosz, K-en a Balkán hegység, É-on a mai Szerb-érchegység, majd a Dunán átkelve a Déli-Kárpátok területén (STADTMÜLLER, G. 1966, 1976). Ezalatt felgyorsult az albánoknak a korábbiakban vázolt menedékterületéről való szétterjedése – az É-on megerősödő, terjeszkedő Szerbia miatt – főként D felé, de tengerparti (Ny-i) és K-i irányban is, ahol egyre nagyobb tömegben keveredtek a szlávokkal és kerültek egyre inkább – elsősorban az ortodox egyház keretein belül – bizánci (görög) és szláv kulturális, nyelvi hatás alá. Ekkor, a 11. sz.-ban említették először az albánokat középkori neveiken: arbër, arbërësh, arvanitai, arvanoi. Az 1190–1230 közötti időszakban jött létre az első albán állami formáció (Arbaron Fejedelemség) a mai Albánia középső részén, Krója (Krujë) székhellyel (HADRI, A. 1980; SCHMIDT-NEKE, M. 1993). A Bizánc fennhatósága alá tartozó albán területen 1272-ben Anjou Károly már – az akkor a Drin és Vjosë folyók között elterülő – Albánia királyává (Rex Albaniae) kiáltotta ki magát. A 13. sz.-ban azonban a mai Albánia É-i része tartósan Szerbia részévé vált és a Drin völgyében fokozódott az albánok és szerbek etnikai keveredése (CVIJIC, J. 1918; VOJE, I. 1991).

A D-i albán településterületet ugyanakkor az Epiroszi Despotátus kebelezte be, amelynek vegyes görög, szláv, aromun (vlah) lakosságára egyre nagyobb lélekszámú albán települt. Az elsősorban D felé terjeszkedő albánok⁶ 1320 tájékan elérték a görög-aromun (vlah) lakosságú Tesszáliát (Megalovlahiát), amely 1348-ban Epirosszal együtt

⁵ A rómaiak Kr.e. 229–219 között a mai albán tengerpartot, Kr.e. 148-ban pedig az egész mai albán etnikai teret birtokba vették.

⁶ Az albánok a 13. sz. végén a mai koszovói és makedóniai területeken is felbukkantak, de ez az É-i, K-i migráció a D-ihez viszonyítva sokkal szórványosabbnak számított (VOJE, I. 1991).

2. ábra. Az albánok letelepedésének területi változásai 1000 és 2000 között. – 1 = az albán letelepedés magterülete 1000 körül; A = a területi terjeszkedés, ill. letelepülés növekedési szakaszai a második évezred folyamán; a = albán többségű terület határa 2000 körül. (Forrás: ROTHER K. 1968; STADTMÜLLER, G. 1976 és CIAMPI, G. 1985 nyomán)

Territorial changes in the ethnic area of the Albanians between 1000 and 2000. – 1 = core of the ethnic area around 1000; A = phases of growth of territorial expansion and settlement during the second millennium; a = boundary of the area with Albanian ethnic majority around 2000. (Source: after ROTHER, K. 1968; STADTMÜLLER, G. 1976 and CIAMPI, G. 1985)

Dusán cár Szerbiájának részévé vált. A 14. sz. derekán, a szerb állam megerősödése, Bizánc hanyatlása idején a háborúk és az európai méretű pestis pusztításait követően a mai közép és dél-görög területek államocskái (Athéni Hercegség, Akháj Fejedelemség) egyre tömegesebben telepítették be az albán⁷ katonákat, földműveseket az elnéptelenedett területekre (PHILIPPSON, A. 1890). A 14–15. sz.-i albán kolonizáció eredményeként Epirosz, mint „felvonulási terület” egyre inkább az összefüggő albán etnikai terület részévé vált, míg Attika, Viotia, Évia, a Peloponnészosz-félszigeten lévő Korinthosz, Akhai és Argolisz területén számtalan albán nyelvsziget jött létre (BUSCH-ZANTNER, R.

⁷ PHILIPPSON, A. (1890) szerint a görögöktől merőben eltérő karakterű etnikum szóródott szét hatalmas tömegben a 14. sz.-tól a mai görög területeken. Szerinte az albánok főbb jellemzői: egyrészt különös érzékenység a család és a klán ügyei iránt, bátorság, kitartás, energikusság, tettekestség, szabadság szeretet, másrészt hűtlenség, önzés, érzéketlen kegyetlenség, bosszúvágy, erőszakosság, rablási hajlam, mindenféle államrend elutasítása.

1942; JOCHALAS, T. 1971; CIAMPI, G. 1985). A helyi lakossággal, a görögökkel azonos (ortodox) felekezetű albánok (kb. 200 ezer fő) a 15. sz. derekán már Peloponnészosz lakosságának felét képezték (PHILIPPSON, A. 1890).

A szerbek 1389. évi rigómezei (Kosovo Polje-i) vereségét követően megindult az addig szerb fennhatóságú albán etnikai tér oszmán-török megszállása, amelyet a Szkander bégnek nevezett Kasztrióta Györgynek (Gjergj Kastrioti, 1403–1468) sikerült feltartóztatnia. Szkander bégnek a török elleni honvédelem jegyében – a Hunyadi János vezette magyar csapatok 1443. évi sikeres, törökellenes ún. „hosszú hadjáratának” következményeit kihasználva – 1444-ben sikerült egyesítenie egy államon belül a mai Albánia és a görög Epirosz területén élő albán törzseket (MAGER, W. 1970, 3. ábra). Az 1435-ben az aragón koronához került Nápolyi Királysággal kötött szövetsége keretén belül albán segédcsapatokat is küldött Apuliába és Calabriába, ahol az albán katonák és családtagjaik Catanzaro környékén hozták létre első itáliai telepeiket (ROTHER, K. 1968).

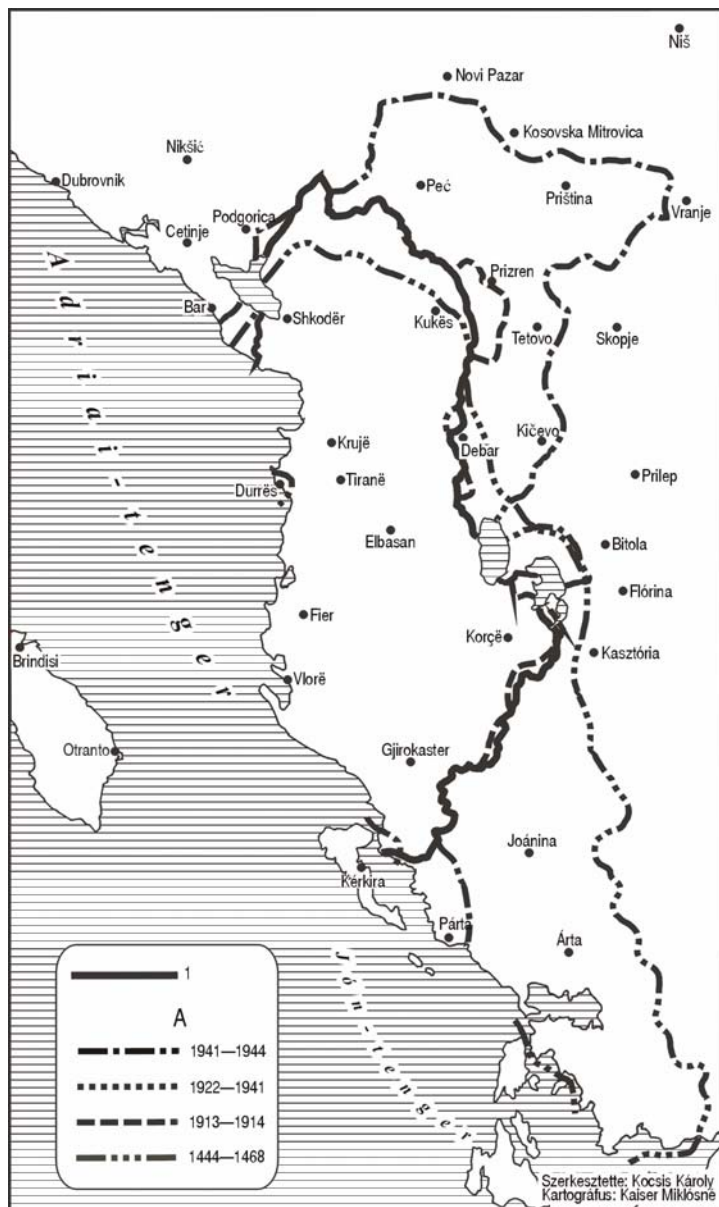
A török hódoltság időszaka

A balkáni török elleni keresztény honvédelem – Hunyadi János mellett másik – európai hírű alakjának számító Szkander bég halálát (1468) követően az első, viszonylag független, az összefüggő albán településterületet egybe fogó állam is széthullott és Krujë, Shkodër (Skutari, 1479), majd Durrës (Durazzo, 1501) eleste után több mint négy évszázadra az Oszmán Birodalom részévé vált. A muzulmán világbirodalom fennhatósága alá került szülőföldjükről az akkor még többnyire ortodox felekezetű albánok tömegesen menekültek át a közeli Dél-Itáliába, ahol kezdetben az elhunyt Szkander bég hűbértartóira (Galatina, Monte Gargano), ill. az Anjou és Aragóniai uralkodó házak közötti háborúban elnéptelenedett apuliai és calabriai területekre költöztek⁸ (ROTHER, K. 1968). Az albán menekültek egy része 1480–82 táján átköltözött Szicíliába, ahol 1488-ban főként Palermo közelében telepedtek le. Ezt követően a balkáni albán területekről már csak szórványosan érkeztek albán menekültek Dél-Itáliába (1534, 1647, 1744), ahol ezen kényszerű migrációk eredményeként 110 albán falu jött létre (ROTHER, K. 1968).

Az ősi toszk dialektusukat olasz, hegyvidéki környezetben többnyire sikeresen konzerváló, magukat arbërësh-nek nevező, eredetileg ortodox itáliai albánok a 17. sz.-ban egyház igazgatásilag Róma fennhatósága alá kerültek, görög (tehát bizánci rítusú) katolikussá, majd később egyre inkább római katolikussá váltak.⁹ A közös, katolikus egyház és az olasz nyelvi környezet mellett a központi, síkvidéki fekvésnek is köszönhető volt, hogy egyes apuliai („L’Albania Salentina”-i) albán falvak népessége már a 18. sz.-ra elolaszosodott.

⁸ Az albán kolonizációban Szkander bég szövetségese, I. Ferdinánd nápolyi király és veje, Sanseverino herceg járt az élen.

⁹ Jelenleg már csak 21 itáliai albán falu (kb. 40 000 albán lakos) számít görög katolikusnak, míg a többiek római katolikussá váltak (ROTHER, K. 1968).

3. ábra. Az albán állam határainak változása a 15–20. sz. között. – 1 = államhatár 1945-től; A = határvonalak a 15. sz.-ban és változásuk a 20. sz. első felében

Changes of the boundary of the Albanian state between the 15th and 20th centuries. – 1 = state boundary since 1945; A = boundary lines in the 15th century and changes in the first half of the 20th century

A törökök elől el nem menekült, a középkorban többnyire ortodox vallású, főleg bizánci-görög, szerb kulturális hatás alatt élő albán nemesség az alapvetően megváltozott politikai helyzetben már a 15. sz.-ban tömegesen tért át az iszlám vallásra birtokai, kiváltságai megtartása érdekében. Az albán tömegek eliszlámosodása¹⁰ II. Szelim szultán (1566–74) uralkodása idején gyorsult fel, mikor felmentették azon keresztény háztartásokat az adófizetés alól, ahol legalább egy férfi áttért az iszlám hitre (STADTMÜLLER, G. 1955). Az albánok többségének főként a 17–18. sz.-ban történt kiváltságos helyzetű muzulmánává válása lefékezte a középkorban szerb és görög területeken szétszóródott albánok asszimilációját (elszerbesedését, elgörögösödését), sőt egyesek szerint ennek köszönhető az albán nemzet további fennmaradása és 17–19. sz.-i térbeli expanziója is (KALESHI, H. 1975). Az albánok főként önkéntes iszlamizációja, amellyel nem csupán az adóterheket tudták elkerülni, hanem korlátlan katonai és közigazgatási karrierlehetőségeket is élveztek – térben eltérő mértékben zajlott le. A népesség elsősorban a kedvező forgalmi fekvésű, a birodalom vérkeringésébe leginkább bekapcsolt földrajzi környezetben, tehát a városokban, síkságokon, folyóvölgyekben vált az iszlám hívévé. É-on, a velencei birtokok (Kotor, Budva) közelében lévő Shkodër környékén, az Albán-Alpokban és Mirdita hegyvidékén – jórészt a török hódoltsági területeken különösen nagy aktivitású ferenceseknek köszönhetően – az albánok többsége kitartott eredeti katolikus vallása mellett. A 17. sz. végéig a törökökkel szemben lojalitásra kényszerült ortodox egyház privilegizált helyzete miatt a D-i albánok (toszkok) körében főleg a 18. sz.-ban vált nagyobb méretűvé az iszlamizáció (BARTL, P. 1993).

Az albánok többségének muzulmánává válása nem csupán társadalmi, gazdasági szempontból, hanem etnikai földrajzi nézőpontból is döntő jelentőségű lett. A szerb-török, keresztény-iszlám hatalomváltást követően a többnyire „igazhitűvé” vált albán törzsek növekvő tömegben szivárogtak be a szerbek által egyre inkább elhagyott, ÉK-i, K-i (mai metóhiai, koszovói, makedóniai) területekre, ahol sokszor török támogatással folyamatosan zaklatni, üldözni kezdték a helyben maradt, akkor még többségi, tehát kiszolgáltatott helyzetű keresztény szlávokat (mai nemzetfogalmak szerint szerbeket, makedónokat) (STADTMÜLLER, G. 1976; VOJE, I. 1991).

Az oszmán hadseregben, közigazgatásban egyre fontosabb szerepet játszó albánok – államilag is támogatott – beözönlésére különösen 1690 után, a Habsburg csapatok sikertelen balkáni felszabadító háborúját, az osztrák csapatokat támogató, muzulmánok irtásába kezdett szerbek tömeges elmenekülését¹¹ követően került sor (VOJE, I.

¹⁰ A Balkánon természetesen nem csupán az albánok, hanem a szlávok (szerbek, horvátok, makedónok, bolgárok) körében is megfigyelhető volt az iszlám vallás térhódítása, akiknek mai iszlám hívő utódait „muszlimánnak” (bosnyáknak, goránnak), torbesi-nek, pomáknak stb. nevezzük. A különbség elsősorban a valláscsere mértékében nyilvánult meg. A mai balkáni albánok 3/4-e, a szerb-horvát nyelvet beszélők 1/6-a iszlám vallású.

¹¹ Magyarország felszabadítása és Belgrád elfoglalása (1688. 09. 06) után L. v. Baden, Piccolomini, majd G. v. Holstein vezetésével megindult a Balkán felszabadítása, amelynek eredményeként a keresztény csapatok 1690 elejéig elérték mélyen a félsziget szívében a Peć–Prizren–Skopje–Štip vonalat. Musztafa Köprülü nagyvezér általános török–tatár ellenoffenzívája és kačaniki győzelme (1690. jan. 2.) eredményeként a Balkán és Belgrád (1690. okt. 8.) ismét török kézbe került.

1991). A peć-i (ipeki) pátriárkájuk, Arsenije III. Crnojević vezetésével Magyarországra menekült ortodoxok (szerbek, makedónok, görögök stb.) korábbi lakóhelyén, főként Metóhiában és Koszovóban az oszmán hatóságok még kifejezettebben segítették a muzulmán vallású, túlnépesedett észak-albán területek törzseinek beköltözését (RADOVANOVIĆ, M. 1995). Az osztrák csapatok ismét sikertelen balkáni betörését (1737–39) és a hozzájuk csatlakozott, törökök ellen harcoló szerbek és néhány katolikus albán törzsbéli¹² (Hoti, Grudi, Klimenti) elmenekülését követően a török hatóságok már kifejezetten törekedtek a mai Koszovó, Szandzsák és Makedónia területén a népesség eliszlamosítására és muzulmánok (albánok, törökök) szervezett betelepítésére, amelyben a régió pacifikálását, a „rend és nyugalom” zálogát látták (VOJE, I. 1991).

A muzulmánok – elsősorban albánok, törökök – itteni letelepítésével – az Oszmán Birodalom balkáni stratégiai céljait, a rebellis ortodox délszlávok (montenegróiak, szerbek, makedónok) egymástól való – etnikai-vallási kordonokkal, „élő falakkal” történő – elválasztását is el kívánta érni. Ezen törekvések következtében a pásztorok életmódját folytató, kezdetben még főként a régió hegyvidékein letelepült albánok egyre nagyobb tömegben költöztek le a medencék helyben maradt (el nem menekült) szerb, makedón népessége mellé, akik elalbánosodása ezzel a migrációval kezdődött meg. Ugyanakkor a földbirtok bérletén alapuló, feudális török az ún. Çiflik-rendszer a termékeny medencékben biztosította a szerb etnikum továbbélését, hiszen a bérlők szívesebben látták a földműveléshez jobban értő, szorgalmasabb szerb parasztokat, mind a kevésbé megbízható, agresszívebb albánokat (UROŠEVIĆ, A. 1965).

A 17–19. sz.-ban főként É és K felé terjeszkedő albán etnikai törzsterülettől távol, a Peloponnészoszt 1690-ben elfoglaló, majd 1715-ben elvesztő Velencei Köztársaság fennhatóságát követő török bosszúhadjárat elöl a korinthoszi és argoliszi – hellenizálódó, ortodox vallású – albánok tömegesen menekültek a közeli szigetekre (Idra, Szpétsze). Az albánok – a középkortól eltérően már főként muzulmán albánok – betelepülése a 18. sz.-ban (1768, 1770, 1787) is folytatódott a görög területeken¹³, de ezúttal a Török Birodalom rendteremtő, katonai telepítéseinek eredményeként. Ezzel párhuzamosan, a török hódoltság évszázadaiban egyre inkább felgyorsult a hellén kultúra dominanciáját készségesen elismerő, szintén ortodox felekezetű albánok elgörögösödése. A görögöktől egyre inkább már csak nyelvükben különböző, az ortodox vallás fontosságát a nyelvi közösség fölé helyező albánok (helyi elnevezéssel arvaniták) többsége már a 19. sz.-ban magukat a görög nemzet részének tekintette. Ez a folyamat különösen felgyorsult az Oszmán Birodalom elszánt ellenségének számító, független Görögország létrejöttével (1830), az államilag is támogatott görög nacionalizmus uralomra kerülését követően. Ennek eredményeként Peloponnészoszon az albánok száma és aránya a 15. sz. közepe és 1879 között 200 ezerrel 90 ezerre, 50%-ról 12,3%-ra csökkent (PHILIPPSON, A. 1890).

Az albánok – többségük eliszlamosodása ellenére – nem adták fel váltakozó intenzitású szabadságküzdelmüket, amely legnagyobb sikereit a központi hatalom gyen-

¹² Ezeket a katolikus albán menekülteket hazánkban a Szerémség területén telepítették le (Herkóca–Hrtkovci, Nyékica–Nikinci), ahol vallásuk és a nyelvi környezet miatt később elhorvátosodtak.

¹³ 1768-ban a törökök 10–15 ezer epiroszi albánt telepítettek Peloponnészoszra (CIAMPI, G. 1985).

gülésének idején egyes periférikus fekvésű szandzsákok albán származású pasáinak uralma alatt érte el. Mehmet Pasha Bushatlliu és fia 1757–1796 között a Shkodër-i szandzsákok, Ali Pasha Tepelena pedig 1788–1822 között a janinai székhelyű Epiroszt tudta Isztambultól függetleníteni (SCHMIDT-NEKE, M. 1993). Ezen nagyobb méretű albán függetlenedési kísérletek véres leverését követő felkelések, forrongások már inkább csak gazdasági és belső, törzsi jellegűek voltak (CZIRBUSZ G. 1915).

A főként 17–19. sz.-ban lezajlott albán etnikai-területi expanzió és eliszlámosodás eredményeiről a 19. sz. második feléből már viszonylag megbízható információk állnak rendelkezésre. 1876-ban STEIN F. szerint a Török Birodalom európai területén élt 7 973 000 lakosnak 43,3%-a, az Albánia mai területén lévő korabeli szandzsákok¹⁴ népességének 62,5%-a, Koszovóban (Prizreni szandzsákban) 72,8%-a, Epiroszban 19%-a számított muzulmánoknak. Hasonló időpontban, 1877 elejére vonatkozólag a nyelvtudás, vallási hovatartozás és nemzeti öntudat ismerveinek kombinálásával először SAX, C. (1878) kísérlete meg a Balkán hallatlanul bonyolult etnikai térszerkezetének bemutatását. Az általa 4 csoportra osztott¹⁵ albánok etnikai területének kiterjedése ekkor már – a maihoz hasonlóan – elérte az Ulcinj, Podgorica, Albán-Alpok, Sjenica, Novi Pazar, Prokuplje, Leskovac, Vranje, Kumanovo, Skopje, Prilep, Bitola, Kastoria, Gjirokaster, Parga vonalat. Az említett területen belül a főként a Kosovo Poljén, kisebb mértékben Metóhiában a szerbekkel és muszlimánokkal, Novi Pazar és Prizren környékén a muszlimánokkal, a mai Makedónia Ny-i részén a makedónokkal, Bitola és Kastoria tájékán a makedónokkal és aromunokkal (vlahokkal), Epiroszban a görögökkel keveredtek különösen nagymértékben. Vallási szempontból a Drin középső folyásától és a Fekete-Drintől ÉK-re (Koszovó, Metóhia, Makedónia mai területén) élő albánok túlnyomó része muzulmán volt, az Albán-Alpok és Mirdita albán törzsei főként katolikus vallásúnak számítottak, míg a többi területen a Shkumbi folyótól É-ra a katolikusok, D-re az ortodoxok keveredtek a muzulmánokkal. Ez időszakban Albánia névvel az albánok által lakott terület teljes egészét illették és osztották fel Alsó-, Felső- és Kelet-Albániára¹⁶ (GOPČEVIĆ, S. 1889).

A törökellenes balkáni nemzeti mozgalmak 1875–76-ban Bosznia-Hercegovinában és Bulgáriában népfelkelésbe, Szerbia és Crna Gora hadba lépésébe torkolltak. A szabadságukért, nemzetállamuk függetlenségéért és nemzeti egységük megvalósításáért harcoló ortodox vallású, balkáni népek (szerbek, crnagoraiak, bolgárok, románok, görögök) patrónusaként tetszelgő Orosz Birodalom 1877. ápr. 24-én hadat üzent a Török Birodalomnak, majd román, bolgár csapatok támogatásával a cári csapatok az 1878. jan. 31-i tűzszünetig elérték az Égei- és Márvány-tenger partját és megközelítették Isztambult. A háborút az orosz nyomásra létrejött ideiglenes San Stefano-i (ma Yeşilköy) béke (1878. márc. 3.) zárta le, amely egy, a Dunától az Égei-tengerig, Ohridi-tóig húzódó, hatalmas, oroszbarát Bulgáriát kívánt létrehozni (BEHM, E. 1878). Albán szempontból ugyanakkor sérelmesnek számított, hogy etnikai terüle-

¹⁴ Korcë, Debër, Shkodër, Gjirokaster, Berat.

¹⁵ Muzulmán vallású albánok (vagy arnautok), katolikus vallású albánok (gegek), ortodox vallású albánok és görög-albánok („Graeco-Albanesen”, félig hellenizált albánok).

¹⁶ A mai görög Epiroszt is magában foglaló Alsó-Albániát Felső-Albániától a Shkumbi folyó választotta el, míg Kelet-Albánia alatt még a korabeli szerb szerzők is a mai Koszovó–Metóhiát értették.

tükből a nyugat-makedóniait Bulgáriához, a Mitrovica, Leskovac környéket Szerbiához, az Ulcinj, Podgorica vidéki pedig Crna Gorához csatolták volna (1878).

A szláv és görög szomszédok expanziós törekvései elleni védekezésül főként a muzulmán vallású albánok 1878. jún. 10-én (3 nappal a berlini kongresszus kezdete előtt) Prizrenben létrehozták az Albán Ligát (Lindhja Shqiptare), amelynek fő célja az autonómiával felruházandó albán etnikai terület – oszmán fennhatóság alatti – egyben tartása és a szerb, görög hódítással szembeni ellenállás volt (POLLO, S.–PULAHA, S. 1978). A berlini kongresszus (1878. júl. 13.) végül is az albán etnikai tér szinte teljes egészét meghagyta a Török Birodalom keretei között, csupán a Prokuplje, Leskovac, Vranje közötti albán nyelvterületeket csatolták Szerbiához, Ulcinj vidékét Crna Gorához. Időközben a prizreni Albán Liga az albán etnikai területen kormányt alakított és magához ragadta a hatalmat, amelyet az isztambuli török kormány katonai segítséggel 1881 májusában szerzett vissza.

Az 1878-as határváltozások eredményeként a Szerbiához került fent említett területekről 30 ezer albán menekült a Török Birodalomban maradt, akkor még az Albán Liga uralma alatt álló Koszovóba, ahonnan 1900-ig viszont becslésünk szerint kb. 140 ezer szerb menekülhetett át Szerbiába. Ezzel a szerbek és albánok „Erdélyében”, a középkori szerb államiség szívében, a szerbek véglegesen kisebbségbe kerültek az albánokkal szemben (1. táblázat). Az 1871 és 1903-as adatok szerint a Koszovó mai területén élő népesség száma félmillióról 444 ezerre csökkent, az albánok aránya valószínűleg 32,2%-ról 51,8%-ra nőtt, párhuzamosan az ortodox szerbek arányának 51%-ról 25%-ra való csökkenésével¹⁷.

Ez időszakban mérvadó görög források¹⁸ az etnikai alapon értelmezett, tehát Koszovót és Epiroszt is magában foglaló Felső-, Északkelet-, Középső- és Dél-Albánia területén 1 634 000 lakosról tudtak, akiknek 61,3%-át (kb. 1 millió főt) tartottak albánnak (ROUKIS, A. 1884). A fenti forrás adatain alapuló számításaink szerint ekkor Albánia mai területén 641 ezer, a mai Koszovóban 304 ezer, a mai görög Epiroszban 260 ezer lakos élhetett, akiknek 90,8%-a; 61,2%-a, ill. 23,5%-a számított albánnak (2. táblázat).

A túlnyomórészt muzulmán vallású albánok koszovói, makedóniai térhódítását és az ortodox szerbek távozását II. Abdul Hamid szultán (ur. 1867–1909) is támogatta,

¹⁷ Az 1871-es adatok STOJANČEVIĆ, V. (1994. pp. 141–143.) adatain nyugvó becsléseink eredménye. Az 1903-as adatok a Peći, Priština és Prizreni szandzsákokra vonatkoznak a „Nationalitäten und Religionskarte der Wilajete Kosovo, Salonik, Scutari, Janina und Monastir, Haus.-Hof, und Staatsarchiv, Wien, Politisches Archiv, XII. k. 272.” nyomán, melyet VUČKOVIĆ, M.–NIKOLIĆ, G. (1996, 58 p.) közöl.

¹⁸ ROUKIS, A. 1884-ben a Shkodër-ben 1876–1881 között szolgáló görög főkonzul, MAOROMMATIS, E. – véleményünk szerint rendkívül megbízhatónak tűnő, az athéni „Akropolis” újságban közzétett – adatait ismerteti. Az adatokat nem csupán az etnikai, hanem a földrajzi felfogásuk szerinti (tehát Koszovó nélküli) Albániára is közlik. Ennek a népessége 948 620 fő, ebből 719 100 (75,8%) albán lakossal. Hasonló időszakban szerb szakértők is becsülték az 1878-ban török fennhatóság alatt maradt koszovói és makedón területek népességét, de számításaik rendkívül irreálisnak tűnnek. GOPČEVIĆ, S. (1889) pl. ekkor a mai Koszovó területére 400 ezer lakost, ebből 74,4% szerbet és 19,9% albánt számított (vö. pl. 3–4 évtizeddel később az 1921-es szerb népszámlálással, amely szerint a mai Koszovó területén 439 ezer fő élt, közülük 21,1% volt szerb és 65,8% albán).

I. táblázat. A népesség etnikai összetételének változása Koszovó mai területén (1871–1999)

Év	Össz- népesség	Albán	Szerb	Crnogorai	Török	Muszlim	Cigány	Horvát	Egyéb
1871	500 000	161 000	255 000	63 000	21 000
1903	444 400	230 000	111 350	..	9650	69 250	14 180	6600	3070
1921	439 010	288 910	92 490	..	27 920	13 630	11 000	2700	2360
1931	552 064	331 549	133 809	15 000	23 698	24 760	14 014	5555	3679
1939	645 017	350 946	192 194	21 552	24 946	26 215	15 221	7998	5945
1948	727 820	498 242	171 911	28 050	1315	9679	11 230	5290	2103
1953	808 141	524 559	189 869	31 343	34 583	6241	11 904	6201	3441
1961	963 988	646 605	227 016	37 588	25 764	8026	3202	7251	8536
1971	1 243 693	916 168	228 264	31 555	12 244	26 357	14 593	8264	6248
1981	1 584 441	1 226 736	209 498	27 028	12 513	58 562	34 126	8718	7260
1991	1 954 747	1 607 690	195 301	20 045	10 838	57 408	42 806	8161	12 498
1998*	2 189 734	1 829 119	190 669	169 946
1999**	1 564 200	1 394 200	97 100	72 900
Év	Össz- népesség, %	Albán	Szerb	Crnogorai	Török	Muszlim	Cigány	Horvát	Egyéb
1871	100,0	32,2	51,0	12,6	4,2
1903	100,0	51,8	25,0	..	2,2	15,6	3,2	1,5	0,7
1921	100,0	65,8	21,1	..	6,4	3,1	2,5	0,6	0,5
1931	100,0	60,0	24,2	2,7	4,3	4,5	2,5	1,0	0,8
1939	100,0	54,4	29,8	3,3	3,9	4,1	2,4	1,2	0,9
1948	100,0	68,5	23,6	3,9	0,2	1,3	1,5	0,7	0,3
1953	100,0	64,9	23,5	3,9	4,3	0,8	1,5	0,8	0,3
1961	100,0	67,1	23,5	3,9	2,7	0,8	0,3	0,8	0,9
1971	100,0	73,7	18,4	2,5	1,0	2,1	1,2	0,7	0,4
1981	100,0	77,4	13,2	1,7	0,8	3,7	2,2	0,6	0,4
1991	100,0	82,2	10,0	1,0	0,6	2,9	2,2	0,4	0,7
1998*	100,0	83,5	8,7	7,8
1999**	100,0	89,1	6,2	4,7

1871: STOJANČEVIĆ, V. (1994) nyomán a szerző becslése; 1903 és 1921–1939 közötti jugoszláv népszámlálási adat: VUČKOVIĆ, M.–NIKOLIĆ, G. (1996) nyomán; 1948–1991: Statistički Bilten 1295, SZS, Beograd, 1982; 1998*: UNHCR becslés; 1999**: 1999.augusztus, UNHCR Rapid Village Assessment (RVA), OSCE/UNHCR Ethnic minorities report, KFOR brigade assessments. – .. nincs adat

2. táblázat. A népesség etnikai összetételének változása Albánia mai területén (1884–1998)

Év	Össz- népesség	Albán	Görög	Makedón	Crnogorai	Vlah	Cigány	Egyéb
1884	641 000	576 800	36 500	18 000	6000	1700	2000	
1930	1 003 097	925 000	50 000	7489		10 000	10 000	608
1945	1 122 044	1 077 000	26 535					
1950	1 218 943	1 170 943	35 000	3800	2000	4200	500	2500
1961	1 660 000	1 580 000	40 000	10 000	5000	10 000	10 000	5000
1969	2 068 155	1 990 000	40 000					
1979	2 580 600	2 480 000	49 000					
1989	3 182 417	3 118 800	58 758	4697	100			
1998	3 339 000	3 251 000	62 000	5000		10 000	10 000	1000

2. táblázat. folytatása

Év	Össz-népeség, %	Albán	Görög	Makedón	Crnagorai	Vlah	Cigány	Egyéb
1884	100,0	90,0	5,7	2,8	0,9	0,3	0,3	..
1930	100,0	92,2	5,0	0,7	0	1,0	1,0	0,1
1945	100,0	96,0	2,4	1,6
1950	100,0	96,1	2,9	0,3	0,2	0,3	..	0,2
1961	100,0	95,2	2,4	0,6	0,3	0,6	0,6	0,3
1969	100,0	96,2	1,9	1,9
1979	100,0	96,1	1,9	2,0
1989	100,0	98,0	1,8	0,1	0,1
1998	100,0	97,4	1,9	0,1	..	0,3	0,3	..

1884: ROUKIS, A. (1884) nyomán a szerző becslése; 1930: LOHR, K. (1930); 1960: Atlasz narodov mira (1964); 1945, 1969, 1979: SCHUKALLA, K.-J. (1993); 1989: albán népszámlálás; 1998: Britannica. Book of the Year 1999; .. = nincs adat

aki a törökök és a bosnyákok mellett az albánokban látta birodalmának legfőbb etnikai támaszát az európai területeken. Ugyanakkor az albánok nemzeti egységük megvalósítása és a Nyugat felé való nyitás fontos állomásán, a bitolai kongresszusokon 1908. novemberében – a török-orientális hagyományoktól és a görög-szláv kulturális dominanciától szabadulni kívánva – az albán nyelv írásbeliségének alapjává a ma is használatos latin ábécét tették. Az 1910-ben még csak autonómiára törekvő felkelésük leverése után (1912. ápr.) a számukra felemás eredménnyel záruló balkáni háborúk előestéjén az albánok már az állami függetlenségük kivívása érdekében indítottak felkelést.

A balkáni háborúktól az olasz invázióig (1912–1939)

A Török-Birodalom európai maradék területeinek bekebelezése, a szerb, bolgár-makedón, görög nemzeti egység megvalósítása érdekében 1912. okt. 8-án kitört az első balkáni háború, amelynek során 1912. nov. végéig a szerb, montenegrói és görög csapatok az albán (és makedón) etnikai tér szinte teljes egészét megszállták.¹⁹ Az etnikai területük feldarabolásától²⁰ megrettent, segítséget az európai nagyhatalmaktól (főleg Ausztria-Magyarországtól, Német- és Olaszországtól) remélő albánok nemzeti kongresszusa a szomszédok által még meg nem szállt terület városában, Vlorë-ban 1912. nov. 28-án (Tirana szerb elfoglalásának napján) kikiáltotta Albánia függetlenségét, amelyet a londoni követi konferencia²¹ – főként az Osztrák-Magyar Monarchia

¹⁹ Az albánokkal szembeni területi követeléseiket fegyveres erővel is alátámasztani kívánó szomszédok közül a szerb és montenegrói csapatok a Fehér-Drin és Drin vonalánál találkoztak, a szerbek D-en a mai Közép-Albániát megszállva a Fier–Berat–Preszpa-tóig, a görögök a Gjirokastër–Korçë–Preszpa-tó vonalig nyomultak.

²⁰ A háború kirobbanásakor az albán etnikai térből a szerbek a Durrës–Tetove vonaltól É-ra, a bolgárok a Šar-, planina–Debar–Ohridi-tó vonaltól K-re, a görögök a Shkumbin folyótól D-re fekvő területeket kívánták bekebelezni, amelynek eredményeként csupán az Elbasan–Tirana közötti, fél Luxemburg nagyságú terület maradt volna albán fennhatóság alatt. (L. Report of the International Commission..., 1914. 38 p.)

²¹ A londoni konferencián Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Ausztria–Magyarország és Oroszország vett részt.

nyomására – először dec. 17-én, majd véglegesen 1913. júl. 29-én ismert el. A háború során a szerb megszállás alá került (később Szerbiához csatolt) területekről 20 ezer albán menekült a mai Albánia területére.²²

A Durrës fővárosú, független albán fejedelemség határainak kijelölése különösen problematikus volt az ideiglenes albán kormány és a balkáni hármasszövetség (Szerbia, Crna Gora és Görögország) elképzelései (követelései, igényei) közötti rendkívül nagy eltérések miatt (vö. BALDACCI, A. 1913, PUTO, A. 1978). Az oroszok és franciák által támogatott, az albán területeket katonailag megszállva tartó szerbek, montenegróiak, görögök csupán egy a Mirdita régió és a Vlorëi-öböl között húzódó, etnikailag homogén albán törpeállam, tehát egy „kellően gyenge”, csekély jövőbeli irredenta veszélyforrást jelentő albán anyaország létét tudták volna elképzelni, amely az albán területi igények negyedét képviselte.²³ Ugyanakkor az albán ideiglenes kormány – minden más korabeli nemzethez hasonlóan – szerette volna a saját etnikai terének egészét, tehát a vegyes etnikumú területeket is jövőbeli államuk általuk elképzelt határai²⁴ között egységbe fogni. Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország egy, az adriai-tengeri kijáratra vágyó, nagyszerb expanziós törekvéseknek ellenállni tudó, tehát az albán etnikai tér nagy részét magában foglaló ütközőállamot kívánt létrehozni.

Végül is a londoni konferencián (1913. márc. 26.) az albánok számára rendkívül kedvezőtlen katonai helyzetnek, a földrajzi adottságoknak viszonylag megfelelő, kompromisszumos – a maival szinte megegyező – államhatár meghúzására került sor, amely a régió albánjainak 45%-át kirekesztette a fiatal, független Albániából (3–4. ábra). Szerény határkorrekcióként 1913. dec. 17-én még Albániához csatolták a Prizrentől D-re és Ny-ra fekvő, muzulmán (gorán, albán) lakosságú, határvidéki területeket is. A nagyhatalmi döntéseket tudomásul véve a szerb és montenegrói csapatok 1913. máj. 6. és okt. 25. között kivonultak a nagyhatalmak kollektív protektorátusának számító Albániából, ugyanakkor a görög hadsereget csupán 1914. máj. 1-jén lehetett ultimátummal távozásra bírni. Az albán érdekek fokozottabb nemzetközi érvényesítését, etnikai területek állami szétdarabolását, a velük szembeni szimpátia növelését nagyban hátráltatta a róluk kialakult általánosan negatív vélemény, amelyet az „albán kérdés” gyökereit 1915-ben fejtegető CZIRBUSZ G. is szemléletesen vázolt.²⁵

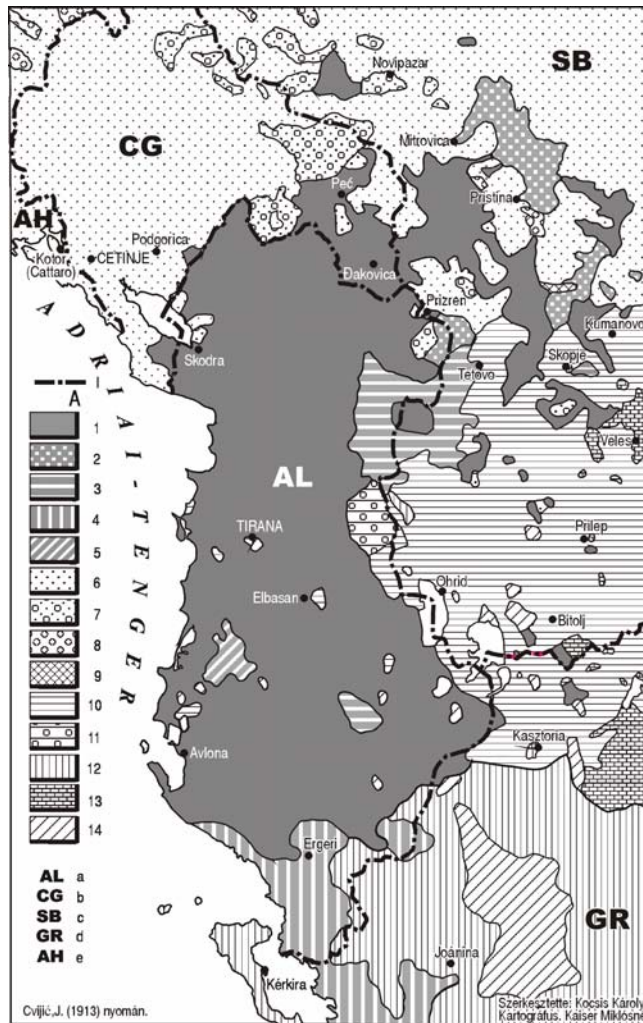
Az 1914. júl. 28-i, Szerbiának küldött osztrák-magyar hadüzenettel megkezdődött első világháború során az albán etnikai terület számos hadsereg felvonulási területévé vált és Albánia elvesztette szuverenitását. Az olasz csapatok elfoglalták az Otrantói-szoros balkáni hídfőjét, Vlorë kikötő vidékét, a görögök visszatértek az észak-epiroszi területekre, míg 1915 nyarán (jún.–júl.) Crna Gora és Szerbia csapatai is

²² Kosovoi Metóhia... (1989). 288 p.

²³ Die Grenzen des neuen albanischen Staates nach den verschiedenen Vorschlägen. – Petermanns Geographische Mitteilungen, 1913. Tafel 33.

²⁴ Ulcinj–Podgorica–Albán-Alpok–Rožaj–Mitrovica–Priština–Gnjilane–Kačanik–Kumanovo–Veles–Prilep–Florina–Pindosz-hg.–Árachtosz folyó.

²⁵ „A törzsi életet élő, kicsinyes gondolkodású, nemzetiségének régiségében s önbámulatában elbizakodott népek érzéke sincs jelenleg még európai intézmények iránt.” „... ne akarjuk az albánokat minden áron ... boldogítani: még remény sincs hozzá, hogy Albániából egyhamar európai nemzet váljék.” (CZIRBUSZ G. 1915)

4. ábra. Albánia és szomszédságának etnikai térképe 1913-ban. – I = államhatárok 1913 végén; A = Etnikumok: 1 = albán; 2 = albán–szerb; 3 = albán–makedón; 4 = albán–görög; 5 = albán–román (vlah, aromun); 6 = szerb, crnagorai; 7 = szerb–muszlimán; 8 = muszlimán; 9 = horvát; 10 = makedón; 11 = makedón–muszlimán; 12 = görög; 13 = török; 14 = román (vlah, aromun); AL = Albánia, CG = Crna Gora; SB = Szerbia; GR = Görögország; AH = Ausztria–Magyarország (Forrás: CVJIĆ, J. 1913. nyomán)

Ethnic map of Albania and its surroundings in 1913. – I = state boundaries at the end of 1913; A = Ethnic categories: 1 = Albanian; 2 = Albanian–Serbian; 3 = Albanian–Macedonian; 4 = Albanian–Greek; 5 = Albanian–Rumanian (Vlach, Aromunian); 6 = Serbian, Montenegrin; 7 = Serbian–Muslim; 8 = Muslim; 9 = Croatian; 10 = Macedonian; 11 = Macedonian–Muslim; 12 = Greek; 13 = Turkish; 14 = Rumanian (Vlach, Aromunian); AL = Albania; CG = Crna Gora; SB = Serbia; GR = Greece; AH = Austria–Hungary (Source: after CVJIĆ, J. 1913)

visszafoglalták az 1913 végéig kiürített észak- és közép-albán területeket. Az 1915 évi őszi, A. V. Mackensen irányította német – osztrák-magyar – bolgár offenzíva eredményeként a menekülő szerb csapatok maradványait 1916. januárjáig kiszorították Szerbia, majd februárig Albánia területéről is. A központi és antant hatalmak közötti frontvonal albán etnikai területen 1916. augusztusa és 1918. szeptembere között hozzávetőleg a Vlorë-Korçë-Kasztoria vonalon („Szaloniki-front”) szilárdult meg. Észak- és Közép-Albánia, továbbá Koszovó ÉNy-i fele osztrák-magyar, Koszovó DK-i fele²⁶ és Makedónia bolgár, Dél-Albánia olasz, görög, Korçë környéke²⁷ pedig francia megszállás alá került. 1918. októberében a visszavonult osztrák-magyar csapatok helyét olaszok, szerbek és franciák foglalták el. A londoni titkos szerződés (1915. ápr. 26.) rémegtől²⁸ megrettent albánok durrësi (1918) és lushnjëi (1920) nemzeti kongresszusaikon kitartóan követelték függetlenségük helyreállítását és a megszálló csapatok távozását. A párizsi békekonferencia, csak úgy mint a Nagykövetek Konferenciája (Nagy-Britannia, Franciaország, Japán és Olaszország, 1921. nov. 9.) végül is – mind a szomszédok területi követeléseit, mind pedig az albán ideiglenes kormánynak az albán etnikai térnek egy államban való egyesítési terveit elvetve – az 1913-as határokat állította vissza. Az 1925-ig tartó időszakban került sor a francia, az olasz (1920), majd a szerb²⁹ (1921), és a görög csapatok (1923) távozására és kisebb határkorrekciókra³⁰ (3. ábra).

Az albán állam első világháború utáni újjászületése idején 1,2 millió lehetett a balkáni albánok lélekszáma, akik közül 730 ezerre volt becsülhető a létéért olasz, görög, szerb (jugoszláv) nyomás alatt küzdő, 27 538 km² területű Albánia lakója (3. táblázat). Az első albán népszámlálás (1923) szerint az ország 803 959 lakosnak, közülük 65,9% muzulmánnak, 21% ortodoxnak, 12,3% katolikusnak adott otthont (BUSCH-ZANTNER, R. 1939). A nemzetiségi hovatartozás kérdésének hiánya miatt az etnikai viszonyokra vonatkozólag csupán hozzávetőleges becslések láttak napvilágot (pl. LOHR, K. 1930; WINKLER, W. 1931), amelyek szerint az albánok aránya 92–98% között mozgott. Annyi

²⁶ Az osztrák–magyar hatóságok az albánokkal, mint „védenckekkel” előzékenyen bántak, Koszovóban albán iskolákat nyitottak. Az osztrák–magyar ellenőrzés alatt álló, 20 096 km²-nyi albániai területen 1918. márc. 1-én végrehajtották az első, nemzetiségi hovatartozást is tudakoló népszámlálást. Ennek eredményeként 524 217 lakost, köztük 96,8% albánt, 1,2% cigányt, 0,4% szerbet írtak össze (WINKLER, W. 1931).

²⁷ A szaloniki frontot tartó francia csapatok védelme alatt 1916. dec. 16-án kikiáltották a Korçëi Albán Autonóm Köztársaságot.

²⁸ Az Olaszország, Franciaország, Oroszország és Nagy-Britannia közötti titkos szerződés értelmében a Drintól É-ra fekvő területek szerb, montenegrói, a dél-albániai területek görög, Vlorë vidéke olasz tulajdonba kerültek volna, míg Albánia maradék területe névleg függetlenné, de valójában olasz protektorátussá vált volna.

²⁹ Az adria-tengeri kijáráshoz makacsul ragaszkodó szerbek végső eszközként („trójai falóként”) Prizrenben 1921. júl. 17-én kikiáltatták a szerb védnökség alatti Észak–albániai Mirdita Köztársaságot, amely az év november végéig állt fenn.

³⁰ A Szerb–Horvát–Szlovén–Királyság létrejöttével a szerbek számára nem túlzottan fontosá váló, észak-albániai tengeri kijárátról való lemondás kompenzációjaként megtarthatták az 1913 végén Albániának juttatott Prizren vidéki határzónát (Gora), kisebb Debar környéki területeket és az Ohridi-tó partján számukra fontos Sveti Naum ortodox kolostorát. A görög–albán határon kisebb jelentőségű változások történtek. Olaszország viszont megtarthatta a Vlorëi-öböl bejáratát őrző Szazan szigetet, mint haditengerészeti támaszpontot.

3. táblázat. Az albánok számának változása Dél-Európa egyes országaiban, régióiban (1921–1999)

Év	Összesen	Albánia	Koszovó	Szerbia*	Crna Gora	Makedónia	Görögország	Olaszország
1921	1 301 018	730 000	288 910	20 609	17 231	110 670	50 000	93 598
1931	1 521 430	925 000	331 549	24 138	18 098	129 645	20 000	110 000
1939	–	980 000	350 946	–	–	–	92 400	120 000
1948	2 034 000	1 133 000	498 242	33 769	19 425	197 389	22 000	130 000
1951	–	1 171 000	–	–	–	–	22 736	–
1953	2 200 000	1 285 000	524 559	40 954	23 460	162 524	30 000	130 000
1961	2 670 000	1 580 000	646 605	53 167	25 803	183 108	50 000	131 800
1971	3 590 000	2 000 000	916 168	68 593	35 671	279 871	140 000	150 000
1981	4 500 000	2 500 000	1 226 736	76 296	37 735	377 208	150 000	130 000
1991	5 440 000	3 120 000	1 607 690	78 281	40 415	441 987	50 000	100 000
1994	–	–	–	–	–	441 104	–	–
1998	–	3 251 000	1 829 119	–	–	–	–	–
1999	–	3 600 000	1 394 200	80 000	–	–	–	120 000
Év	Összesen, %	Albánia, %	Koszovó, %	Szerbia*, %	Crna Gora, %	Makedónia, %	Görögország, %	Olaszország, %
1921	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1931	116,9	126,7	114,8	117,1	105,0	117,1	40,0	117,5
1939	–	134,2	121,5	–	–	–	184,8	128,2
1948	156,3	155,2	172,5	163,9	112,7	178,4	44,0	138,9
1951	–	160,4	–	–	–	–	45,5	–
1953	169,1	176,0	181,6	198,7	136,1	146,9	60,0	138,9
1961	202,9	212,3	223,8	258,0	149,7	165,5	100,0	140,8
1971	275,9	274,0	317,1	332,8	207,0	252,9	280,0	160,3
1981	345,9	342,5	424,6	370,2	219,0	340,8	300,0	138,9
1991	418,1	427,4	556,5	379,8	234,5	399,4	100,0	106,8
1994	–	–	–	–	–	398,6	–	–
1998	–	445,3	633,1	–	–	–	–	–
1999	–	493,1	482,6	388,2	–	–	–	128,2

*A mai Szerb Köztársaság területének adatai Koszovó nélkül.

biztos, hogy a nagyhatalmak – a trianoni Magyarországhoz hasonlóan, az etnikai tér rendkívüli mértékű megcsonkítása árán – Albániával Európa etnikailag-nyelvileg egyik leghomogénebb államát hozták létre.

A Görögországnál maradt Epirosz területén az 1920–22 közötti görög-török háborút és a lausanne-i békeszerződést (1923. júl. 14.) követő hatalmas méretű népeségcserék, deportálások eredményeként jelentős etnikai-vallási változások zajlottak le. 1928-ig több mint 1,2 millió görög menekült érkezett Görögországba az onnét eltávolított 387 ezer muzulmán (főleg török és albán) helyére (WINKLER, W. 1931). A vitatott területnek számító Epiroszban az albánok száma 1913 és 1937 között 160 ezerről 92 ezerre csökkent kb. 70 ezer epiroszi muzulmán albánnak Törökországba való kitelepítése révén (TSCHAMI, N. 1970). Ezzel a kényszermigrációval az Albániával szomszédos tartományban csupán a felgyorsított görögösödésnek kitett, a görögökkel megegyező, ortodox vallású albánok maradtak.

Az anyaország határain kívül rekedt albánok túlnyomó része (1921-ben 440 ezer fő) az első világháborút követően az Albániánál 15-ször népesebb, 1918. dec. 1-jén

létrejött Szerb–Horvát–Szlovén (1929-től Jugoszláv) Királyság területén találta magát, ahol lélekszámuk – részben 1918 őszén megindult, a szerbek bosszúja által ösztönzött albániai, törökországi kitelepülésük, elmenekülésük eredményeként – 1931-ig csupán szerény mértékben nőtt (505 ezer jugoszláviai albán). Különösen nagyarányú etnikai változások zajlottak le a balkáni albánok negyedének hazájában, a szerbek és ortodox egyházuk „szent földjén”, Koszovó és Metóhia területén, ahol az albánok aránya az osztrák-magyar fennhatóság végéig (1918. okt. 8–12.) feltehetően elérte a népesség 2/3-át, a szerbeké pedig az 1/5-ét. A szerb fennhatóság alá kerülő metóhijai albánok már 1919-ben, a mai Koszovó közepén lévő drenicai régió albánjai 1920-ban („Drenicai Köztársaság”) szerveztek nagy felkelést a szerbek ellen. A visszatérő szerbek bosszúja, az albánok egy részének elüldözése, 1921–1939 között kb. 100 ezer szerb és 20 ezer crnagorác telepes beköltöztetése a terület elalbánosodását megállította, sőt a szerbek-crnagoraiak együttes arányát 1921–1939 között³¹ 21,1%-ról 33,1%-ra növelte, az albánokét pedig 65,8%-ról 54,4%-ra csökkentette (VUČKOVIĆ, M.–NIKOLIĆ, G. 1996. *1. táblázat*). A helyi szerb kisebbséget erősítő betelepültek közül 10 894 család (kb. 39 ezer fő) lehetett agrártelepes, akik különösen Metóhiában, Priština és Lab vidékén járultak hozzá az elvadult táj gazdasági felvirágoztatásához (pl. új falvak létrehozása, szántóföldek megművelése, öntözőrendszerek kiépítése) (UROŠEVIĆ, A. 1937).

A főként falusi területeket érintő etnikai változások mellett figyelmet kell szentelni a régió fontos városainak etnikai struktúrájában lezajlott változásokra. Az 1931-ben 19 ezer lakosú Prizren és a 16 ezer fős Priština többségében egyaránt török anyanyelvűnek számított, míg a szerbek 1921–1931 között növekvő aránya ekkor 26,4%-ot, ill. 34,5%-ot tett ki. A ma mind a tartományban, mind a két városban abszolút többségben lévő albán elem jelentősége 1931-ben viszonylag csekély volt a két jelentős városban (Prizren: 12,1%, Priština: 8,6% albán). A két világháború közötti időszakban a mai makedóniai területeken az albánok száma a koszovóiakhoz viszonyítva nagyobb mértékben szaporodott és arányukat is sikerült 13–14% közötti szinten stabilizálniuk (*4. táblázat*). A Vardar felső folyásának és Skopje hegyvidékén meghatározó jelentőségű albánok a nyugat-makedóniai városokban is csekély arányt képviseltek a törökökhöz és makedónokhoz képest.³²

Az említett időszakban 1925-ben köztársasággá, majd 1928-ban királysággá (a Balkán első királyi diktatúrájává) váló, vontatottan modernizálódó, egyre inkább olasz protektorátussá, gyarmattá váló anyaország népessége is etnikailag fokozatosan homogénizálódott és az albánok száma a határon kívül rekedt nemzetrészeikhez képest sokkal nagyobb mértékben nőtt.³³

³¹ Az 1939-es dél-szerbiai népszámlálás forrása: OBRADOVIĆ, M. 1981. *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941) – Jedinstvo, Priština.*

³² 1931-ben Tetovo: 47% makedón és szerb, 41% török, 8,3% albán; Skopje: 58,5% makedón és szerb, 27,5% török, 1,7% albán.

³³ A szomszéd országokból érkező albán menekültek és a helyi kisebbségek elalbánosodása, asszimilációja miatt.

4. táblázat. A népesség etnikai összetételének változása Makedónia mai területén (1921–1994)

Év	Össz-népesség	Makedón	Albán	Török	Szerb	Muszlim.	Cigány	Aromun, vlah	Egyéb
1921	796 650	519 000	110670	118760	21 200	–	–	9090	17 930
1931	949 959	647 000	129645	105407	26 000	–	9837	10 981	21 089
1948	1 152 986	789 648	197389	95940	29 721	1560	19 500	9588	9 640
1953	1 304 514	860 699	162 524	203 938	35 112	1591	20 462	8771	11 417
1961	1 406 003	1 000 854	183 108	131 484	42 728	3002	20 606	8181	16 040
1971	1 647 308	1 142 375	279 871	108 552	46 465	1248	24 505	7295	36 997
1981	1 909 136	1 279 323	377 208	86 591	44 468	39 513	43 125	6481	32 427
1991	2 033 964	1 328 187	441 987	77 080	42 775	31 356	52 103	7851	52 625
1994	1 945 932	1 295 964	441 104	78 019	40 228	22 247	43 707	8638	16 025
Év	Össz-népesség, %	Makedón, %	Albán, %	Török, %	Szerb, %	Muszlim, %	Cigány, %	Aromun, vlah, %	Egyéb, %
1921	100,0	65,1	13,9	14,9	2,7	1,1	2,3
1931	100,0	68,1	13,6	11,1	2,7	..	1,0	1,2	2,3
1948	100,0	68,5	17,1	8,3	2,6	0,1	1,7	0,8	0,9
1953	100,0	66,0	12,5	15,6	2,7	0,1	1,6	0,7	0,8
1961	100,0	71,2	13,0	9,4	3,0	0,2	1,5	0,6	1,1
1971	100,0	69,3	17,0	6,6	2,8	0,1	1,5	0,4	2,3
1981	100,0	67,0	19,8	4,5	2,3	2,1	2,3	0,3	1,7
1991	100,0	65,3	21,7	3,8	2,1	1,5	2,6	0,4	2,6
1994	100,0	66,6	22,7	4,0	2,1	1,1	2,2	0,4	0,9

1921–1991: jugoszláv népszámlálási adat; 1921: KOČOVIĆ, B. (1998) nyomán; 1931: Die Gliederung der Bevölkerung ... (1943); 1948: Statistički Bilten 1295, SZS, Beograd, 1982; 1953–1994: Statistički godišnik na Republika Makedonija, DZS, Skopje, 2000. – .. nincs adat

Az olasz és német megszállás korszaka (1939–1944)

Az 1926 és 1927-i évi, Olaszországgal kötött tiranai védelmi paktumok ellenére az olasz hadsereg 1939. ápr. 7–11. között lerohanta Albániát. Zogu király elmenekülése után a koronát III. Viktor Emánuel olasz királynak ajánlották fel. Ezzel az aktussal Albánia formailag perszonáliunióba került Olaszországgal. B. Mussolini (a Duce) Albániát a Római Birodalom visszatért tartományának és fontos balkáni-mediterrán hídfőnek tekintette (SCHMIDT-NEKE, M. 1993).

Az olasz expanziós terveknek megfelelően dél-albániai csapataik 1940. okt. 28-án megtámadták Görögországot és megszállták az albánok számára is fontos Epirosz 1912-ben Görögországhoz csatolt részét (egészen az Amvrakiai-öbölhöz) (KLEMENČIĆ, M. 1997). A Nagy-Britannia által támogatott görög csapatok ellentámadásba lendülve év végéig visszazorították az olaszokat és megszállták a dél-albán területeket egészen a Himarë–Tepelane–Pogradec vonalig (PAPAGOS, A. 1951).

Az albánok számára a II. világháború során a legfontosabb geopolitikai változás Jugoszlávia és Görögország német, olasz és bolgár csapatok által történt lerohanása, majd felosztása volt. A tengelyhatalmak az etnikai feszültségeket, az 1. világháborút követő békeszerződések idején megoldatlan etnikai problémákat, a megalázott államok,

alárendelt nemzetek (pl. albánok, bolgárok, magyarok, horvátok, szlovákok) elkeseredését – a Balkánon főként az albán, a Kárpát-medencében elsősorban a magyar kérdést – az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazva taktikusan használták fel érdekeik érvényesítésére.

A jugoszláv hadsereg 1941. ápr. 17-i, a görögök ápr. 24-i kapitulációját követően az olaszok Albániája Mussolini jún. 29-i dekrétumát követően 14 900 km², főként albánok által lakott területtel gyarapodott, megvalósítva ezzel az albánok évszázados álmát, a saját etnikai tér egészét felölelő államot: „Nagy-Albániát” (5. ábra). A megnagyobbodott Albánia részévé vált az albánok lakta területek közül: Ulcinj vidéke, Metóhia, Koszovó nagy része (kivéve Mitrovica környékét), a mai Nyugat-Makedónia, a Preszpa-tó vidéke, és a korábbi görög epiroszi tengerpart Párga kikötőjéig (Çamëria-Csamúria) (DAMI, A. 1976). Az albánoknak viszont le kellett mondaniuk a Bulgáriához csatolt Szkopje vonzáskörzetébe tartozó (Kacsanik, Presovo környéki) hegyvidéki albán területekről a számukra stratégiaileg fontos Gostivar–Ohridi-tó közötti makedón többségű területekért cserébe. Hasonló szempontok alapján maradt Szerbiában a Lab-völgyi, Prištinától É-ra fekvő albán településterület és kerültek Albániához a Mitrovicától Ny-ra lévő, Felső-Ibar-völgyi szerb, muszlimán falvak. A jugoszláv–albán–olasz hatalomváltást követően Koszovóban szinte azonnal megindult a szerbek (főként az 1918 után betelepültek) tömeges elmenekülése, elüldözése, kitelepítése, akiknek helyére az olasz fennhatóság idején kb. 100 ezer albánt telepítettek be az „anyaországból” és Dél-Olaszországból (Sziciliából is) (VUČKOVIĆ, M.–NIKOLIĆ, G. 1996).

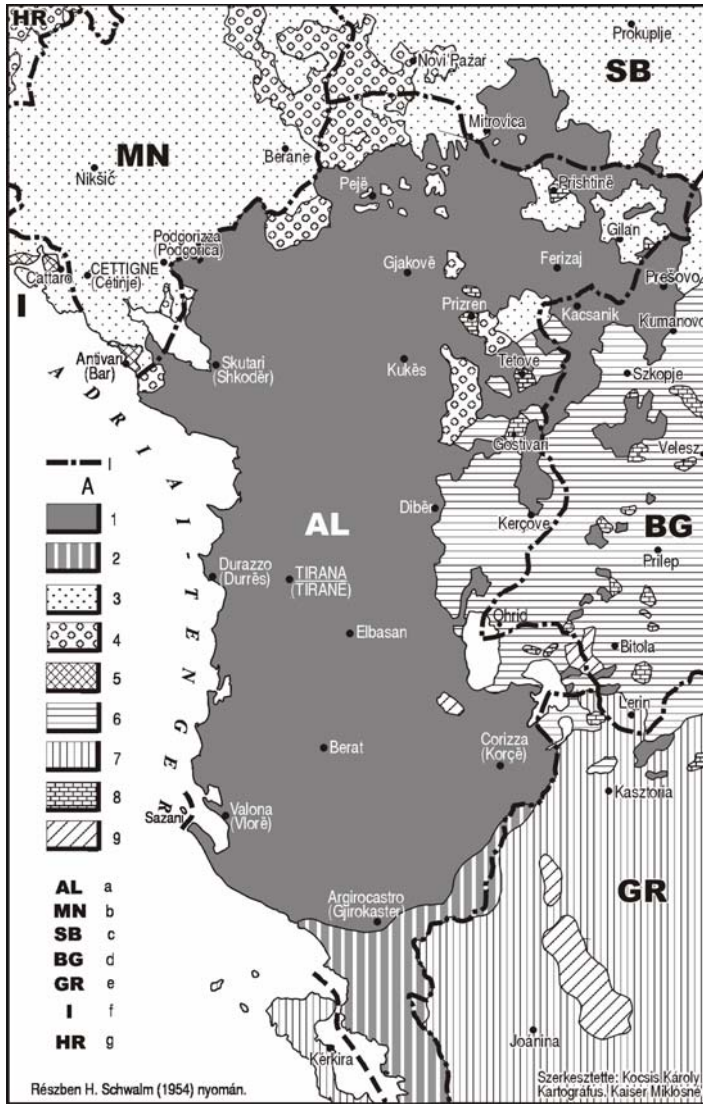
Olaszország 1943. szept. 8-i kapitulációját követően német csapatok vették át Nagy-Albánia „védelmének” feladatát, amelyet az albán függetlenség kikiáltása (szept. 14) és az Olaszországgal kötött perszonálunió felmondása (okt. 16) követett. Ezen események közepette csatolta Németország Szerbiától Albániához Mitrovica vidékét. Annak ellenére, hogy az albánok többsége meglehetősen lojális (a koszovói albánság pedig különösen hálás) volt a nemzeti-állami egység megvalósításáért a megszálló olaszokkal, németekkel szemben³⁴, az „anyaországiak” közül sokan, főként a szerbektől, görögöktől nem idegenkedő ortodoxok, kisebb részt a muzulmánok egyre nagyobb mértékben kapcsolódtak be a kommunista ellenőrzés alatt álló partizánháborúba³⁵. 1944 nyarán a német-albán közigazgatás fokozatos összeomlása után 1944. nov. 29-ig az albán és jugoszláv partizánok a Balkánról visszavonuló utolsó német csapatokat is kiszorították az albán etnikai területről.

Az 1945–1990 közötti időszak

A második világháború utáni évtizedekben a dél-európai albán nemzetet az új államhatárok mentén többszörös nemzetközi geopolitikai és társadalmi törésvonalak darabolták eltérő sorsú részekre. A tőkés társadalmú, majd a NATO és Európai Unió

³⁴ Még 1944. áprilisában is sikerült a németeknek az albánok körében egy saját, Skanderbeg nevű Waffen-SS divíziót felállítani. (KÜHMEL, B. 1981. Deutschland und Albanien 1943–1944. Dissertation, Universität Bochum)

³⁵ L. A Nemzeti Felszabadítás Antifasiszta Bizottsága tevékenységét (Enver Hoxha).

5. ábra. Albánia és szomszédságának etnikai térképe 1941-ben. – I = államhatárok 1941 végén; A = Etnikumok: 1 = albán; 2 = albán–görög; 3 = szerb, csnagorai; 4 = muszlimán; 5 = horvát; 6 = makedón; 7 = görög; 8 = török; 9 = román (vlah, aromun); AC = Albánia; MN = Montenegro; SB = Szerbia; BG = Bulgária; GR = Görögország; I = Olaszország; HR = Horvátország. (Forrás: Részben SCHWALM, H. 1954. nyomán)

Ethnic map of Albania and its surroundings in 1941. – I = state boundaries at the end of 1941; A = Ethnic categories: 1 = Albanian; 2 = Albanian–Greek; 3 = Serbian, Montenegrin; 4 = Musliman; 5 = Croatian; 6 = Macedonian; 7 = Greek; 8 = Turkish; 9 = Rumanian (Vlakh, Aromunian); AC = Albania; MN = Montenegro; SB = Serbia; BG = Bulgaria; GR = Greece; I = Italy; HR = Croatia. (Source (partly) after SCHWALM, H. 1954)

tagjának számító Olaszország és Görögország albánjainak helyzete gyökeresen eltért a jugoszláv, szovjet, később kínai pártfogóiban is csalódott, nacionalista izolációba, dacos elzárkózottságba menekült, sajátos kommunista-ateista társadalmat építő anyaországiakétól és a titói szocialista Jugoszlávia sokáig példamutatónak tekintett nemzetiségi politikáját „élvező” albánokétól.

Görögországban az antifasiszta felszabadító háború 1944–1949 között polgárháborúvá fajult, amely során az epiroszi muzulmán albánok maradékát is átűzték Albániába³⁶, és akiket 1949-ben, a háború végén újabb albán, makedón, aromun és görög csoportok követtek. A kényszmigrációk, a szétszórt nyelvszigeteken élő, periférikus, hegyvidéki falusi térségekbe visszaszoruló, ortodox albánok (arvaniták), ill. hivatalos görög megfogalmazás szerint az „albanofón görögök” felgyorsult asszimilációja, nyelvi és tudati hellenizációja következtében ma már csak 130 településen él, 50 ezer (max. 200 ezer) lakost³⁷ lehet „albánnak” tekinteni, de ezek – főként az idegenforgalom és a görög urbanizáció által leginkább érintett főváros környéki, közép- és dél-görög területeken élők – sem érzik magukat az albán nemzet részének. Albán nemzeti kisebbségnek legfeljebb a hajdan az összefüggő albán etnikai tér D-i részét képező Epirosz 30 ezer ortodox albánját lehet tekinteni (CIAMPI, G. 1985).

A ma már többségében az olaszokkal megegyező vallású (katolikus) itáliai albánok (saját nyelvükön arberesek és nem szkípetárok) 100–120 ezer fő körüli lélekszáma az elmúlt évtizedekben – a legkülönbözőbb becslések szerint – stagnálni látszik, amely részben annak köszönhető, hogy az egyébként is elmaradott olasz „Mezzogiorno” területén fekvő, izolált, periférikus forgalmi fekvésű falvaikba³⁸ napjaink modernizációja meglehetősen későn tört be (ROTHER, K. 1968). Az olaszoktól ma már csak nyelvükben, kultúrájukban, történelmi tudatukban eltérő „italo-albánok” az évszázados izoláció, alapvetően eltérő társadalmi fejlődés, hosszú távon feltartóztatathatlan elolaszosodás következtében – a görögországi arvanitákhoz hasonlóan – nem tartják magukat a modern albán nemzet részének.

Az albánok anyaországában a felszabadulást követően a hatalmat azonnal magukhoz ragadó kommunisták már 1945. májusában tárgyalásokat kezdte jugoszláv partnereikkel a Koszovót is magában foglaló (!) Albániának 7. tagköztársaságként Jugoszláviához való csatlakozásáról. A tárgyalásokkal, amelyek a korabeli balkáni föderációs tervek szerves részét képezték,³⁹ az albán és a „koszovói” kérdést kívánták megol-

³⁶ L. SCHUKALLA, K-J. 1996. 524 p.

³⁷ CIAMPI, G. (1985) szerint Közép- és Dél-Görögország területén az alábbi területeken él többségben az „albanofón” lakosság: A Peloponnészosz-félszigeten a Pátrei-öböl Ny-i része, Korinthosz és Árgosz közötti terület, ÉK-en a Killíni-hegy környéke, Árgolisz K-i része; Attika és Viótiá (Böótiá) terület az Athén–Marathón–Thive (Théba)–Levádiá közötti hegyvidék; Évvia (Euboia) szigetének DK-i harmada.

³⁸ Az 1966-ban ROTHER, K. (1968) által 92 ezer főre becsült dél-olaszországi albánok jelenlegi településterülete az alábbiakban vázolható. Apulia (Puglia) és Molise határvidékén: Foggia–Campobasso–Campomarino közötti rurális szórványok; Észak-Basilicata és Apulia határvidéke Potenzától É-ra; Calabriában: Potenzától É-ra a Sinni és Crati folyók közötti hegyi falvak, Catanzaro Ny-i és ÉK-i szomszédságának hegyi falvai; Szicíliában néhány falu a Palermo és Corleone közötti területen (pl. Piana degli Albanesi).

³⁹ PÁNDI L. 1995. Köztes-Európa 1763–1993. – Osiris-Századvég Kiadó, Bp., pp. 582–583.

dani és azt a tényt feledtetni, hogy Albánia – csekély eltéréssel⁴⁰ – a háború előtti határait kapta vissza. (Ebben az időszakban hasonló szempontok, a „magyar” és „erdélyi” kérdés szovjet érdekszférán belüli megoldása, a háború előtti, trianoni határaikat visszakapott magyarok családottságának enyhítése motiválta a (szintén elvetélt) magyar-román föderációs terveket is.)

Az 1947. évi szovjet–jugoszláv szakítás következtében az albán–jugoszláv egyesülési tervek feledésbe merültek, az 1913-as gyökerű albán államhatár és az „albán kérdés” viszont tovább élt. Albánia területén az 1950-es évektől a gyökeres társadalmi átalakulás, a megnőtt belső társadalmi-térbeli mobilitás következtében – más országokhoz hasonlóan – fokozódott az etnikai homogenizáció, az államalkotó nemzet (albánok) arányának növekedése (1950: 96,1%; 1989: 97,4% albán). Számottevő albániai kisebbségnek ma már csak a D-i határvidéken élő kb. 62 ezernyi görög számít. Az Enver Hoxha (Hodzsa) kommunista Albániájából⁴¹ való, főként Jugoszláviába irányuló emigráció ellenére – az ateizmus térhódítása előtt 69%-ban muzulmán vallású, családcentrikus felfogású, annak megfelelő demográfiai magatartású albániai népesség európai szinten legmagasabbnak tekinthető természetes szaporodása⁴² eredményeként – az anyaországi albániai albánok száma 1953–1991 között 2,4-szeresére nőtt⁴³.

A második (titóinak is nevezhető) Jugoszlávia idején (1945–1991) az albánlakta területeken (elsősorban Koszovóban) olyan politikai döntések, társadalmi, demográfiai, elsősorban etnikai folyamatok zajlottak le, amelyek nagymértékben járultak hozzá az etnikai konfliktusok kirobbanásához, az albán kérdés közelmúltbéli világpolitikai aktualizálódásához. A jugoszláv (elsősorban szerb) államvezetés a fenti időszakban váltakozóan eltérő módon viszonyult az 1948-ban 750 ezer fős jugoszláviai albánokhoz és kísérelte meg az albán kérdés megoldását.

Jugoszlávia (Szerbia) az 1944–1948 közötti időszakban az albán kisebbség „megszelídítésére”, kedvezményekkel való elhalmozására törekedett, amely a szomszédos (szintén kommunista) Albániával kapcsolatos egyesülési szándékok, kiváló pártkapcsolatok eredménye volt. Ennek köszönhetően az 1941-ben elűzött szerb és crnogorai telepések túlnyomó részének megtiltották a Koszovóba és Makedóniába való visszatérést, míg az 1941 után (sőt 1944-et követően is) betelepült albánokat nem utasították ki.⁴⁴ Ugyanakkor a szintén muzulmán albánok kedvező helyzetét látva a koszovói és makedóniai törökök közül kb. 125 ezren albán nemzetiségűnek vallották magukat. Ennek köszönhetően Koszovóban az albánok száma 1939–1948 között 351 ezerről 498 ezerre nőtt, a szerbeké 192 ezerről 172 ezerre csökkent. Ezzel az albánok aránya

⁴⁰ A mai makedóniai Debar (Dibër) határváros közelében fekvő Klllobocishtë (Počesti) falu Albániához csatolása érdemel némi említést.

⁴¹ A főként gazdasági motivációjúvá váló albániai kivándorlás a rendszerváltást követően is folytatódott, sőt olykor (1990) aggasztó mértékűvé vált, csak ezúttal már elsősorban Olasz- és Görögország felé irányult a háború, etnikai konfliktusok dúlta, volt jugoszláv területek helyett.

⁴² Az albániaiak természetes népmozgalmi mutatói 1960-ban és 1996-ban: natalitás: 42,8‰ és 20,8‰, mortalitás: 10,3‰ és 5,4‰, természetes szaporodás: 32,5‰ és 15,4‰!

⁴³ Ugyanezen idő alatt a 95%-ban muzulmán koszovói albánok lélekszáma megháromszorozódott!

⁴⁴ Ez annak volt köszönhető, hogy a Jugoszláviához 7. tagköztársaságként csatlakozandó Albánia Koszovót is magában foglalta volna (VUČKOVIĆ, N.–NIKOLIĆ, G. 1996. 174 p).

1948-ban Koszovó népességén belül elérte a 68,5%-ot, Makedóniában pedig a 17,1%-ot.

Jugoszláviának az 1948 utáni, a szovjet ellenőrzés alatti szocialista táborból való kiközösítését (a Sztálin és Tito közötti konfliktust) követően, az 1948–1966 közötti periódusban a viszony mind Albániával, mind pedig a helybeli kisebbséggel szemben megromlott, a koszovói albánokat pedig egyre inkább idegen, ellenséges testnek tekintették. Ilyen körülmények között érthető, hogy az 1953-as népszámlálás idején nemcsak a magát öt évvel korábban albánnak nyilvánító törökök, hanem a muzulmán albánok egy része is kedvezőbbnek vélte ha töröknek vallja magát (1–4. táblázat). Ugyanakkor az 1950-es évek végén indult meg a koszovói albánok körében – az anyaországihoz képest némi késéssel – az ún. „demográfiai átmenet”,⁴⁵ amely Koszovóban is megalapozta a napjainkig tartó albán demográfiai robbanást és a szerbekkel szembeni etnikai-demográfiai albán győzelmet.

Aleksandar Rankovič elnökhelyettes és belügyminiszter bukása (1966) után az 1988-ig terjedő időszakban ismét pozitív diszkriminációban részesítették az albán kisebbséget. Az albán többségű Koszovó autonómiáját 1968-ban kibővítették, az eredeti tartományi elnevezésből (Kosovo i Metóhia) törölték a szerb ortodox egyház „szent földjének” számító Metóhia nevet. 1974-ben pedig az új alkotmány szerint már csaknem tagköztársasági jogokkal ruházták fel, mellyel a terület elalbánosodása különösen felgyorsult.

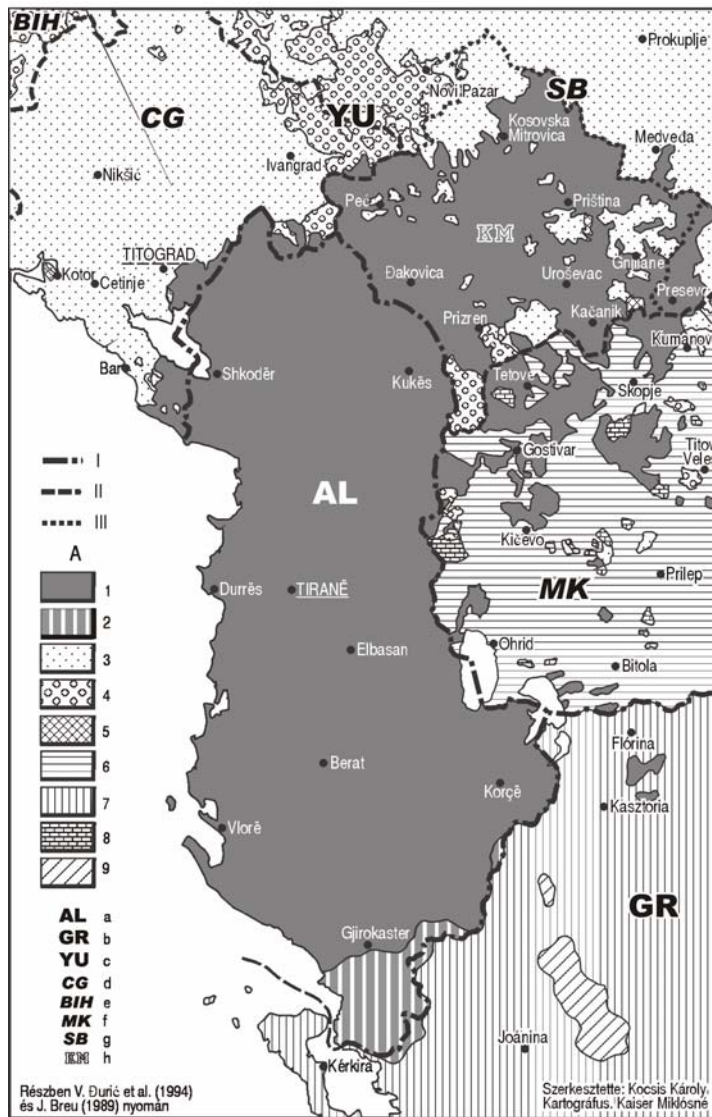
Az 1961–1991 közötti időszakban Koszovó népességén belül az albánok aránya 67,1%-ról 82,2%-ra nőtt, míg a szerbeké 23,5%-ról 10%-ra csökkent. A 20. sz. eleji állapotokhoz képest a koszovói szerb etnikai tér 1991-ig 4 nagyobb nyelvszigetre⁴⁶ forgácsolódott szét, amelyeket szinte mindenütt albán településterület fogott közre (6. ábra). A koszovói szerbek rohamos fogyása elsősorban kitelepülésüknek⁴⁷ volt köszönhető, amelyet részben a terület gazdasági elmaradottsága, fejletlensége, az alacsony életszínvonal, kevés munkalehetőség, másrészt az albánok szerbellenes, diszkriminatív magatartása, a fokozódó etnikai feszültségek és egyre kényelmetlenebbé váló kisebbségérzetük motivált.

Az eredetileg főként a városokban az albánokkal szimbiózisban élő koszovói és makedóniai törökök 1952 után jelentőssé váló törökországi kivándorlása mellett a muzulmán albánokhoz való asszimilálódása okozta a magát töröknek vallók számának eltörpülését (1–4. táblázat). Ez a folyamat különösen Makedóniában volt látványos,

⁴⁵ A születési arány magas szinten maradása mellett, a kedvezőbb életkörülményekkel, egészségügyi viszonyokkal összefüggésben a halálozási arányszám nagyarányú csökkenése és ezáltal a természetes szaporodás mértékének gyors növekedése. (L. a 2/3-ában albán Koszovó népmozgalmi adatait 1955–1960 között: natalitás 43,6‰–44,1‰, mortalitás: 18,2‰–14,2‰, természetes szaporodás: 25,4‰–29,9‰) (Statistički godišnjak Jugoslavije 1992. pp. 62–63).

⁴⁶ Koszovó főbb szerb etnikai területei 1991-ben: 1. Az anyaországgal összefüggő Kopaonik–Ibarvölgyi, Kosovska Mitrovicától É-ra fekvő régió; 2. Kosovo Polje központi része Prištinától D-re; 3. A Gnjilane–Kosovska Kamenica közötti terület; 4. A Lepenac felső szakasza Brezovica környékén, a Šar planina É-i előterében.

⁴⁷ 1971–1981 között Koszovóból 37 631 szerb és 5280 crnagorai költözött el (PETROVIĆ, R. 1987).

6. ábra. Albánia és szomszédságának etnikai térképe 1991-ben. – I = államhatár 1991-ben; II = jugoszláv–makedón államhatár; III = jugoszláv tartomány határa; AL = Albánia; GR = Görögország; YU = Jugoszlávia; CG = Crna Gora; BIH = Bosznia–Hercegovina; MK = Makedónia; SB = Szerbia; KM = Koszovó; A = Etnikumok: 1–9 = l. az 5. ábránál. (Forrás: részben BREU, J. 1989. és ĐURIĆ, V. et al. 1994. nyomán)

Ethnic map of Albania and its surroundings in 1991. – I = state boundary in 1991; II = state boundary between Yugoslavia and Macedonia; III = boundary of Yugoslavian province; AL = Albania; GR = Greece; YU = Yugoslavia; CG = Crna Gora; BIH = Bosnia and Herzegovina; MK = Macedonia; SB = Serbia; KM = Kosovo; A = Ethnic categories: 1–9 = see Fig. 5. (Source: after BREU, J. 1989. and ĐURIĆ, V. et al. 1994)

ahol a törökök elalbánosodásával a magukat török nemzetiségűnek vallók aránya 1953–1991 között 15,6%-ról 3,8%-ra zuhant, míg az albánoké 12,5%-ról 21,7%-ra nőtt.

Az albánok fentiekben vázolt etnikai térnyerésüket elsősorban nem albániai migrációs nyereségüknek, hanem alapvetően magas természetes szaporodásuknak, főként natalitásuknak köszönheték, amely Koszovóban még a cigányokét is meghaladta (élveszületési arány 1981-ben és 1990-ben Koszovó területén: albánok 27,6‰ és 26,8‰, cigányok 17,4‰ és 22,7‰).⁴⁸ A 95%-ban muzulmán vallású koszovói (és persze makedóniai, ill. 70%-ban muzulmán albániai) albánok natalitásának magas szintje az iszlám előírásaival (pl. abortusz, sterilizálás kifejezett tiltása, születéskorlátozás megnehezítése), az ahhoz kötődő erkölcsükkel, az albán női társadalom emancipációjának hiányával, tömeges analfabétizmusával, a fogamzásgátlással kapcsolatos ismerethiánnyal stb. függ össze (VUČKOVIĆ, N.–NIKOLIĆ, G. 1996).

Az albánok különösen magas természetes szaporodásához az említett magas natalitási szint mellett szükség volt az 1960-as évekig 15‰ feletti halálozási arányszám drasztikus csökkenésére (1990: 4,1‰-es mortalitás), amelyet a jugoszláv kommunista hatóságok szociális, demográfiai politikája segített elő. A titói időszakban hatalmas összegeket fordítottak a tartomány társadalmi-gazdasági fejlesztésére, különösen az egészségügyi szociális-műszaki infrastruktúra fejlesztésére, amelynek eredményeként – részben a csecsemőhalandóság terén – Európában a legalacsonyabb szintre sikerült leszorítani az albán lakosság mortalitását (RADOVANOVIĆ, M. 1995).

A koszovói albánok a számukra kedvező etnikai-demográfiai változások, növekvő politikai-demográfiai erejük tudatában J. B. Tito halálát (1980. máj. 5.) követően, már 1981-ben – a jugoszláv hatóságok által véresen elfojtott – tömegtüntetéseken nyíltan követelték Koszovónak a többivel egyenrangú tagköztársasággá (Kosova Republika) nyilvánítását, sőt hangot adtak elszakadási törekvéseiknek is. A szerbeknek Koszovóból való fokozatos kiszorulása és az albánok egyre radikalizálódó elszakadási törekvése – más egyéb nem kevésbé fontos politikai tényező mellett – egyenesen vezetett S. Milošević szerb kommunista elnök 1987 szept.-i hatalomra jutásához, aki 1989-től Szerbia „egyeduralkodójaként” a szerbség veszélyeztetettségi érzésének legfőbb szószólójává, „minden szerbek védelmezőjévé” vált, végletesen elmérgesítve ezzel a szerb–albán kapcsolatokat is. 1988-ban Belgrád a szerbet nyilvánította Koszovó egyetlen hivatalos nyelvét és autonómiáját (a Vajdasággal együtt) is eltörölte. Az események ezt követően láncreakcióként zajlottak (albán tömegtüntetések, jugoszláv rendőri elnyomás, tartományi parlament bezárása, szükségállapot bevezetése stb.).

Az elmúlt évtized

A koszovói albán-szerb konfliktus eszkalálódásával párhuzamosan zajlottak a sorsfordító, „rendszerelváltó” események a volt szocialista országokban és a hajdani Jugoszlávia területén. Szövetségi államok hullottak szét, új államhatárok születtek, számos vegyes etnikumú terület fegyveres összecsapások színterévé vált. Időközben a

⁴⁸ Kosovo and Metóhia in numbers (www.gov.yu/kosovo/enter1.htm).

koszovói albánok 1992-ig a tartomány területén egy saját árnyékállamot hoztak létre, amely a horvátországi, boszniai háborúkat lezáró daytoni megegyezésig (1995. nov. 21) kirívóbb konfliktusok nélkül, párhuzamosan működött a jugoszlávval (TROEBST, S. 1998). Dayton és a korábbi események mind az albánokat, mind pedig a szerbeket rendkívüli mértékben aktivizálták. A csalódott, elkeseredett albánok belátták, hogy a Ny-i döntéshozók ismét megfélemeztek az albán kérdéssel és velük kapcsolatban főként a nemzetközi határok sérthetlenségét, a harmadik Jugoszlávia területi integritásának fontosságát hangsúlyozták. A szerbek számára pedig – a horvátországi Krajina több százezernyi szerb lakosa elűzésének példáján – úgy tűnt, hogy a koszovói albán kérdés megoldható és nemzetközileg is elfogadható az eddigieknél véresebb, drasztikusabb eszközökkel is.

Az UÇK⁴⁹ és az albán lakosság elleni szerb háború és etnikai tisztogatás, amely később az albánok tömeges elűzésébe torkollott, a Drenica régióban indult 1998. febr. végén. 1998. áprilisáig a szerb fegyveres erők 226 ezer albánt Albániába, 125 ezret Macedóniába, 33 ezret Crna Gorába űztek át (NATO. 2000). Az etnikai tisztogatások, tömeggyilkosságok, az albán lakosság elűzésének megfékezésére a NATO 1999. márc. 24-én bombázni kezdte Jugoszláviát, amelynek végéig (1999. jún. 9.) a koszovói albánok közel felét (862 979 főt) űztek át a szomszéd országokba.⁵⁰ A koszovói albán menekült tömeg (247 ezer fő) különösen a 2 milliós Macedóniában, – a szerbekkel szimpatizáló, az albánokat kevésbé kedvelő – makedónok körében okozott nagy riadalmat, belpolitikai feszültséget, ahol a helybeli albánokkal együtt 1999 nyarán az albánok száma elérhette a 700 ezer főt, az ország lakosságának 1/3-át (KLEMENČIĆ, M. 2001).

1999 júniusa óta az UNHCR⁵¹ és más nemzetközi szervezetek segítségével az elűzött albánok túlnyomó része visszatért az akkor 50 ezer fős (többnyire brit, orosz, német, amerikai, francia, olasz) KFOR csapatok által védett Koszovóba, ahonnan a jugoszláv fegyveres erők távozni kényszerültek. Ezzel a szerb hadseregnek a 20. sz. során már harmadik alkalommal kellett kivonulnia az albán többségű Koszovóból (1915–1916, 1941, 1999). A menekültek visszatérésének kezdetén az UNHCR által készített gyors felmérés szerint Koszovó területén 1999. augusztusának végén 1,6 millió lakos maradt, akiknek immár 89,1%-a albánnak számított, míg a 97 100 főnyi, maradék szerbek aránya a szláv törzsek balkáni (és koszovói) 6–7. sz.-i honfoglalása óta soha nem látott alacsony szintre csökkent (6,2%). A szerbek tömeges elmenekülésére – még a francia zónához került, É-i, Kosovska Mitrovica környéki etnikai területükön is – az UÇK és az albán lakosság kíméletlen bosszúja miatt került sor.

Az albán kérdés megoldását eddig a legkülönbözőbb módon megoldani kívánó szerb (jugoszláv) állam a 20. sz. végén, különösen 1998–99-ben, a szerb államiság egyik bölcsőjének számító Koszovó megtartását a legvégső eszközhöz nyúlva, hatalmas tömegű, véres etnikai tisztogatásokkal kívánta elérni. Az albán lakosság védelmében történt NATO beavatkozás eredményeként azonban Szerbia „de facto” elvesztette a tartományt, amely napjainkban a nemzetközi közösség – túlnyomórészt albánok lakta, de nemzetközi jogilag még Jugoszláviához tartozó – protektorátusának számít.

⁴⁹ UÇK (Ushtria Çlirimtare e Kosovës): Koszovói Felszabadítási Hadsereg.

⁵⁰ Közülük 444 200-at Albániába, 247 400-at Macedóniába, 69 700-at Crna Gorába (www.osce.org/kosovo).

⁵¹ UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees), KFOR (Kosovo Peacekeeping Force).

Összegzés

Az ókori illírek leszármazottainak számító, romanizálódott, majd a délszlávokkal erősen keveredett albán etnikum etnogenezisének magterülete a mai Albánia É-i részére tehető. A túlnyomórészt a keleti kereszténységhez csatlakozott albán törzsek első jelentős etnikai kiterjedése a 11–14. sz.-ban D-i irányban, a mai görög területeken főként tervszerű kolonizáció formájában zajlott le. A török hódítás eredményeként az albán menekültek főként a 15. sz.-ban nagy kiterjedésű albán szórványokat hoztak létre Dél-Itáliában és Sziciliában. A leverett szabadságharcok, hadjáratok után a délszlávok elmenekülése és a többnyire muzulmán hitre áttért albánok önkéntes migrációja, ill. az Oszmán Birodalom által szervezett kolonizációja eredményeként az albán etnikai tér főként a 18–20. sz.-ban É-i és ÉK-i irányban, a szlávok rovására hatalmas teret nyert.

A rendkívüli mértékben kiterjedt etnikai tér albán részről történt sikertelen egyesítési kísérletét követően, a törökök európai uralmának véget vető balkáni háborúk után csupán az albánok 55%-a került a független Albániához (1913). A többségi nemzettel azonos (katolikus és ortodox) vallású olasz- és görögországi albánok asszimilációja mára feltartóztathatatlaná vált.

A volt Jugoszláviához került, nagy lélekszámú, az iszlám erkölcsnek megfelelően kirobbanó mértékben gyarapodó, muzulmán albánok, napjaink eseményeinek tükrében kezdettől fogva megemészthetetlen „kisebbséget” (Koszovóban valójában többséget) jelentettek a szerbek és a mai Szerbia, Makedónia és Crna Gora számára. Az iszlám mellett a számukra kedvező titói jugoszláv kommunista népesedéspolitika is hozzájárult ahhoz, hogy a Kárpát-Balkán régióban az albán kisebbségek lélekszáma minden más etnikumnál dinamikusabban gyarapodott 1931–1991 között (5. táblázat).

5. táblázat. Néhány balkáni etnikum és a Kárpát-medencei magyarok lélekszámának változása (1931–1991)

Etnikumok	1931	1991	Változás %-ban 1931=100 %
albánok	141 1000	5 340 000	378,5
albániai albánok	925 000	3 120 000	337,3
albán kisebbségek	486 000	2 220 000	456,8
makedónok	730 000	1 390 000	190,4
görögök	6 000 000	10 170 000	169,5
szerbek, crnagoraiak	5 960 000	9 076 000	152,3
bolgárok	5 020 000	7 380 000	147,0
magyarok	10 659 000	12 922 000	121,2
magyarországi magyarok	8 000 000	10 222 000	127,8
magyar kisebbségek	2 659 000	2 700 000	101,5

Ez a demográfiai vitalitás, az albánok szüntelen, többnyire fegyveres küzdelme a függetlenségért és nemzeti egységért is indokolta, hogy az albán kérdést mind a 20. sz. elején, mind pedig végén nagyobb sikerrel tudták „internacionalizálni”, mint a „civilizáltabb”, békésebb, egyre inkább előregedő magyar etnikum, és azon belül a magyar kisebbségek kérdését.

- Atlasz narodov mira, 1964. – Moskva, 184 p.
- BARTL, P. 1968. Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878–1912). – Albanische Forschungen 8. Wiesbaden, pp. 15–30.
- BARTL, P. 1993. Religionsgemeinschaften und Kirchen. – In: GROTHUSEN, K-D. (Hrsg.): Albanien, Südosteuropa-Handbuch Bd. VII. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen, pp. 587–614.
- BREU, J. 1989. Sprachenverteilung (1:2 000 000), Atlas der Donauländer. – Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institut, Wien Britannica Book of the Year 1999.
- BUSCH-ZANTNER, R. 1939. Albanien. Neues Land im Imperium. – Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig.
- BUSCH-ZANTNER, R. 1942. Albanisches Volkstum in Griechenland. – Volksforschung 5. pp. 23–37.
- ÇEBEJ, E. 1976. Le problème du territoire de formation de la langue albanaise, Iliria V. pp. 7–21.
- CIAMPI, G. 1985. Le sedi dei Greci arvaniti. – Rivista Geografica Italiana, 92. pp. 75–116.
- CVJIĆ, J. 1913. Die ethnographische Abgrenzung der Völker auf der Balkanhalbinsel. – Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt, Jg. 59. pp. 113–189, 244–246.
- CVJIĆ, J. 1918. The Geographical Distribution of the Balkan Peoples, – The Geographical Review, AGS, New York, Vol. V. No. 5. pp. 345–361.
- CZIRBUSZ G. 1915. Albánia és az albán kérdés. – Hornyánszky. Bp., 22 p.
- DAMI, A. 1976. Les frontières européennes de 1900 à 1975. Vol. I–II: – Médecine et Hygiène, Genève Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931, Selbstverlag der Publikationsstelle, Wien, 415 p.
- DRAGANOVIĆ, K. 1938. Izvješće apostolnog vizitara Petra Mecerehija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji i Bosni godine 1623 i 1624. – JAZU, Zagreb
- GOPČEVIĆ, S. 1881. Oberalbanien und seine Liga. – Humboldt, Leipzig, 586 p.
- GOPČEVIĆ, S. 1889. Die ethnographischen Verhältnisse Makedoniens und Altserbiens. – Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt, Jg. 35. pp. 57–68.
- GRIMES, B. F. (ed.): 2000. Ethnologue. – Languages of the World, 14th Edition, <http://www.sil.org/ethnologue>
- HADRI, A. 1965. Nacionalno ugnjetavanje šiptarske narodnosti i stav i borba KPJ za nacionalna prava šiptara za vreme stare Jugoslavije. – Gjurmime Albanologjike Br. 2. Priština
- HADRI, A. 1980. Albanci. Postanak i razvoj. – In: Enciklopedija Jugoslavije 1. (A–Biz), Jugoslavenski Leksikografski Zavod, Zagreb, pp. 75–79.
- JOCHALAS, T. 1971. Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland. – Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 12. München, 89 p.
- KALESHI, H. 1975. Das türkischen Vordringen auf dem Balkan und die Islamisierung – Faktoren für die Erhaltung der ethnischen und nationalen Existenz des albanischen Volkes. – In: BARTL, P.–GLASSL, H. (Hrsg.) Südosteuropa unter dem Halbmond, München, pp. 125–138.
- KIEPERT, H. 1878. Zur Ethnographie von Epirus, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. – Jg. 13. pp. 250–263.
- KISZELY I. 1979. A Föld népei, 1. Európa népei. – Gondolat, Budapest, 736 p.
- KLEMENČIĆ, M. (Ed.) 1997. Atlas Europe. – Leksikografski Zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 644 p.
- KLEMENČIĆ, M. 2001 Threats to Macedonia's Stability and Borders. – IBRU Boundary and Security Bulletin, Spring 2001, Durham, pp. 73–79.
- KOČOVIĆ, B. 1998. Etnički i demografski razvoj u Jugoslaviji od 1921 do 1991 godine. – Dialogue, Paris, pp. 22–248.
- LOHR, K. 1930. Die völkischen Minderheiten Albaniens. – Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt, Jg. 76. Gotha, pp. 72–78.
- MAGER, W. 1970. Europa um 1450 (1:12. 000. 000). – In: ENGEL, J. (Red.) Grosser Historischer Weltatlas II. Teil (Mittelalter), Bayerischer Schulbuch-Verlag, München, pp. 120–121.
- MEYER, G. 1891. Etymologisches Wörterbuch der Albanischen Sprache. – Strassburg.

- MÜLLER, J. 1884. Albanien, Rumelien und die österreichisch-montenegrinische Gränze. – Prag NATO On-line-library, 05. Dec. 2000, Kosovo – facts and figures, <http://www.nato.int/docu/facts/2000/kosovo-ff.htm>
- OBRADOVIĆ, M. 1981. Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941). – Jedinstvo, Priština
- PAPAGOS, A. 1951. La Grèce en guerre 1940–1941. – Athen, 291 p.
- PAVLOVIĆ, R. 1955. Seobe Srba i Albanaca u ratovima 1876 i 1877–1878 godine. – Glasnik etnografskog instituta, Beograd
- PETROVIĆ, R. 1987. Migracije u Jugoslaviji i etnički aspekt prema kartama Zorana Tošića. – Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 141 p.
- PHILLIPSON, A. 1890. Zur Ethnographie des Peloppones. – Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus JUSTUS PERTHES' Geographischer Anstalt, Jg. 36. pp. 1–11. 33–44.
- POLLO, S.–PULAHA, S. 1978. Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare (Az albán nemzeti újjászületés aktái) 1878–1912. – Tirana, pp. 40–42.
- PUTO, A. 1978. Pavarësia shqiptare dhe diplomacia e fuqive të mëdha (Az albán függetlenség és a nagyhatalmak diplomáciája) 1912–1914. – Tirana, pp. 82–90.
- PUTO, A. 1987. Çështja shqiptare në aktet ndërkombëtare të periudhës së imperializmit (Az albán kérdés az imperializmus korszakának nemzetközi aktáiban), II.: 1912–1918. – Tirana, pp. 634–643.
- RADOVANOVIĆ, M. 1995. Kosovo and Metóhia. – A Geographical and Ethnocultural Entity in the Republic of Serbia. – In: The Serbian Question in the Balkans, Faculty of Geography, University of Belgrade, Beograd, pp. 83–120.
- Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, 1914. – Carnegie Endowment for International Peace, London, 38 p.
- ROTHER, K. 1968. Die Albaner in Südtalien. – Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, Bd. 110. H. 1. pp. 1–20.
- ROUKIS, A. 1884. Ethnographische und statistische Mitteilungen über Albanien. – Dr. A. Petermanns Mitteilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt, Jg. 30. pp. 367–371.
- SCHMIDT-NEKE, M. 1993. Geschichtliche Grundlagen. – In: GROTHUSEN, K-D. (Hrsg.): Albanien, Südosteuropa-Handbuch Bd. VII. Vandenhoeck – Ruprecht, Göttingen, pp. 26–56.
- SCHUKALLA, K-J. 1993. Nationale Minderheiten in Albanien und Albaner im Ausland. – In: GROTHUSEN, K-D. (Hrsg.): Albanien, Südosteuropa-Handbuch Bd. VII. Vandenhoeck – Ruprecht, Göttingen, pp. 505–528.
- SCHWALM, H. 1954. Räumliche Grundlagen Jugoslawiens. – In: Osteuropa Handbuch – Jugoslawien, Böhlau Verlag, Köln – Graz, pp. 1–13.
- STADTMÜLLER, G. 1955. Die Islamisierung bei den Albanern. – Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 3. pp. 404–429.
- STADTMÜLLER, G. 1966. Forschungen zur albanischen Frühgeschichte (2. kiadás), Albanische Forschungen 2. – Wiesbaden
- STADTMÜLLER, G. 1976. Geschichte Südosteuropas. – R. Oldenburg Verlag, München – Wien, 527 p.
- Statistički godišnik na Republika Makedonija 2000. – DZS, Skopje
- STOJANČEVIĆ, V. 1994. Srbi i Arbanasi 1804–1912. – Novi Sad, 143 p.
- THUNMANN, J. G. 1774. Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen. – Leipzig (reprint: HAARMANN, H. [Hrsg.] 1976. Hamburg)
- TROEBST, S. 1998. Conflict in Kosovo: Failure of Prevention?, An Analytical Documentation, 1992–1998. – European Centre for Minority Issues (Flensburg), Working Paper 1. 107 p.
- TSCHAMI, N. 1970. Die albanische Volksgruppe in Griechenland. – In: STRAKA, M. (Hrsg.): Handbuch der europäischen Volksgruppen, Wien – Stuttgart, 577 p.
- UROŠEVIĆ, A. 1937. Agrarna reforma i kolonizacija, Spomenica dvadesetpetogodišnjice Južne Srbije. – Skoplje, 832 p.
- UROŠEVIĆ, A. 1965. Kosovo. – Srpski etnografski zbornik, LXXVIII. Naselje i prekrelo stanovništva 39. Beograd, pp. 89–90.
- VOJE, I. 1991. Die Entwicklung des Kosovo im Lichte der ethnischen Prozesse bis zur Mitte des 18. Jahrhunderts. – Österreichische Osthefte, Jg. 33. H. 2. pp. 358–383.
- VUČKOVIĆ, M.–NIKOLIĆ, G. 1996. Stanovništvo Kosova u razdoblju od 1918 do 1991 godine. – Münchner Zeitschrift für Balkankunde, Sonderband 2. Slavica Verlag Dr. Anton Kovač, München, 223 p.